

BÖRTÖNKERESZT

ELŐSZÓ

Meddig terjed, s milyen élességgel történelmi látásunk? A kérdésben fölismerhető a történetfilozófiai bizonytalanság: vajon megismerhető-e a múlt? S ha a gondolat-ízlés szerint választ adunk is rá, s netán a megismerhetőség mellett foglalunk is állást, még mindig marad a kérdés másik fele: milyen élességgel tekinthetünk a múltra: a befejezett jelenre? A történelmi közel-, illetve távollét - az időlépték - az általános kételyeken túlmenően tovább nehezíti a helyzetet. A túlságosan régi események jelzőfái bizonytalan ködben lebegnek, az időben közel esőket pedig éppen a perspektíva hiánya rejti, torzítja. Miféle cselekvési tere marad ezek után a krónikásnak? Történetfilozófiai meggondolások és ízlése szerint választ a történetírás különféle irányzatai közül. Nem históriát ír, hanem — valamilyen szinten, a mindenkori jelen idő páholyában — megteremti azt, de mindenképpen újratemti. Szerencsésebb esetben is — ez utóbbit, tehát az újratemítést föltételezve - számolnunk kell a történelmi megfelelést kísérő eltolódással. Történelmi látótávolságunk tehát nagyon is viszonylagos és korlátozott. Az itt következő munka semmiképpen nem formál - mert egyébként sem formálhat - igényt a história elemzésére. Minek nevezzük akkor ezt a könyvet? A közelség adta emlékezőslenyomatnak; a választásokat és a cselekedeteket átéléssel hitelesített vallomásoknak, már-már függetlenül attól, milyen összefüggésrendszert kreál a nagy-történelem — sokféle tiltakozás ellenére is megnevezve: az ideológiai történelem. Bízom abban, hogy az olvasót érdekelni fogja a múlt-életnek ez a vetülete, az emlékezőknek köszönhető emberi történelem.

EGYHÁZ - ÜLDÖZÉS ÉS MEGMARADÁS

1963- április 4-én általános amnesztiát hirdettek, s ezzel lezárult az 1956-os forradalmat közvetlenül követő megtorlási hullám. A „fölszabadulás”, az 1945-ös szovjet megszállás (mivel a náci megszálló csapatokat a szovjet megszálló csapatok szorították ki az országból, a propaganda az új megszálló erők jelenlétét nevezte „fölszabadulásnak”) évfordulójára meghirdetett közkegyelem a harmadik volt a forradalom eltírása után. Számos politikai fogollyal együtt ekkor szabadult a legtöbb pap, apáca, világi katolikus, a tulajdonképpen már 1945 óta tartó keresztényüldözés áldozatai. Pontos számadatok nem állnak rendelkezésre, az erre az időre vonatkozó levéltári adatok vagy még ma is hozzáférhetetlenek, vagy — és ez föltételezés — megsemmisültek az idők folyamán. A jobb megértéshez szükséges volna az Állami Egyházügyi Hivatal levéltári anyagának, a Belügyminisztériumban, illetve a prímási levéltárban föllelhető dokumentumoknak az ismerete is. A történelem, a múlt kutatójának azzal is számot kell vetnie, hogy — valószínűleg az események túlságosan közeli volta miatt — még nem juthat hozzá minden forráshoz. Mégis fölismerhetők azok a tendenciák, szándékok, törekvések és erők, amelyek 1956 és 1961 között az eseményeket befolyásolták, alakították. Mindenesetre tény, hogy a politikai foglyokat őrző falak közül a magyar papságnak és a világi katolikusoknak az a része szabadult, amely az ellenálló egyházat testesítette meg. Természetesen többen voltak, a hatalom „jó érzékkel” választotta ki azokat, akiknek elítélésével a többieket megfélemlíthette. Az 1963-ban szabadultak többsége 1961. február 5-éről 6-ára virradó éjszaka jutott az állambiztonsági rendőrség, az 1956-ban névleg föloszlatott ÁVH utódának kezére. Február 5-e vasárnapra esett, s a politikai rendőrség előszeretettel választotta ezt az időpontot az őrizetbe vételre, mert ekkor volt a legnagyobb esélye annak, hogy a kiszemelt áldozatok otthon tartózkodnak. Ezen a vasárnap éjszakán este tíz órától kezdve előre összeállított letartóztató brigádok indultak az ország számos helységébe, általában négyen-öten, hogy házkutatási és letartóztatási paranccsal a kezükben a budapesti Gyorskocsi utcai vizsgálati fogházba hurcolják a jó előre kiszemelt áldozatokat. *Szántó Konrád*, a neves ferences egyháztörténész, aki ekkor már hónapok óta a Fő utca lakója volt (a hatalmas épülettömb főbejárata a Fő utcára nyílik, a letartóztatottakat általában a hátsó bejárat zsilipes kapuján szállították be az épületbe, s ez a szárny a Gyorskocsi utcai oldalon van), erre az éjszakára visszaemlékezve a következőket mondja: „Szokatlan nyüzsgés verte föl a csöndet. Sietős csizmák csattogása, vasajtók csapódása, kivilágított folyosók jelezték, hogy valami rendkívüli történt. Hiába figyeltem, nem tudtam megállapítani semmit. A csövezetéken keresztül sem érkezett morzehír. Csak másnap tudtuk meg a házimunkások elejtett szavaiból, hogy az éjszaka számos papot hoztak be.” A letartóztatottak számát százra vagy annál is többre kell becsülnünk. A föllelhető dokumentumok alapján legalább hetven-nyolcvan letartóztatás bizonyítható. Az 1948-1950-es nyíltan erőszakos, az egyházat lefejezni kívánó támadássorozat óta nem került sor ilyen méretű akcióra. 1948. december 26-án letartóztatták *Mindszenty József* hercegprímást, majd 1950. augusztus 30-án aláírták az egyházi

vezetőkkel azt a megállapodást, amely betiltotta a szerzetesrendek működését (három férfi - ferences, bencés, piarista - és egy női rendet - szegény iskolanővérek - engedélyeztek), illetve az egyházat kiszolgáltatotta az állami hatalomnak. Az 1961. február 7-i újságok azonban – 1948-50-nel ellentétben, amikor az egyháziak lefogását bőségesen találta a Szabad Nép - a történekről egyetlen szót sem ejtettek. A Népszabadság szalagcímben számolt be arról, hogy hat és fél tonnás óriásszputnyikot lőttek fel a Szovjetunióban, Kádár János több oldalon keresztül a szövetkezeti mozgalom fontos kérdéseiről nyilatkozott (az ország éppen hogy túljutott a másodszor is tűzzel-vassal végrehajtott tévesztésén), s az újság közölte Bruno Apitz, NDK-beli író *Farkasok közt, védtelen* című regényének részletét. Fölmerül a kérdés: vajon 1961-ben miért került sor az átfogó egyházellenes támadásra? Az 1956-os forradalmat megtorolták már (abban egyháziak egyébként sem vettek részt, vagy ha igen, csupán a karitatív munkában). A forradalom leverése után nyilvánvalóvá lett, hogy a régi uralmi rendet nem lehet fönntartani. A diktatúra jellegén változtatni kellett. Ötvenhat októberének traumája túlságosan erős volt ahhoz, hogy az idegen segítséggel hatalomra kerültek azonnal pontos, egyértelmű választ tudjanak adni a *hogyan tovább*kérdésére. A szovjet utasításokat le kellett fordítaniuk a magyar helyzetre, bár Hruscsovékát ugyanaz a szándék vezette, mint Kádárékat: rendet, s ami legalább ennyire fontos volt, nyugalmat teremteni az országban. A nyugalom pedig azt követelte, hogy ne a korábbi módszereket alkalmazzák a rendszer ellenségeivel szemben. Pontosabban: a kádári kijelentés szellemében igyekezzenek megnyerni a lakosság mind nagyobb részének szimpátiáját: aki nincs ellenünk, az velünk van! Ezzel a diktatúrán belül „választási” lehetőséget adtak az embereknek. Így született meg a diktatúra sajátos „szabadság”-értelmezése: aki nem támogatta az új rendszert, önmagát minősítette ellenségnek. A megbélyegzés tehát nem a párttól, a hatalomtól indult, hanem az egyéntől, a csoportoktól. Ez a taktika egyébként a későbbiekben a vártnál nagyobb sikert hozott a kádárizmus számára. A közgondolkodásban néhány esztendővel később így jelent meg: ha nem fordulunk szembe a szocializmussal, akkor nyugodtan lehet élni. Ami ötvenhat előtt nyílt erőszaknak minősült, az most belső választás és elhatározás kérdése lett. A külső erőszakot fölváltotta a belső. Ezt nevezték az ideológia nyelvén tudatformálásnak. Ezzel szinte minden felelősséget áthárítottak az emberekre. A hatalom lassan „légiessedt”, a rossz alacsonyabb szinteken jelent meg, kijátszva így a társadalom egyes rétegeit, csoportjait egymás ellen. Az indulat nem letről fölfelé irányult, hanem az együttélő emberek között hatott. Eszerint azért nem lehetett külföldre telefonálni, mert a postások hanyagul dolgoztak, azért kellett a hivatalban annyi ideig várni, mert kevés volt a helyiség, a személyzet. Azért nem lehetett szabadon utazni, mert külső erők megfosztották az országot az ehhez szükséges valutától, s a boltban az udvariatlanság kizárólag az eladó természetének számlájára volt írandó. A hibákat tehát a lakosságba ültették, az ország jelentős részével még azt is elhitették, hogy a rendszer jó, csak az emberek nem elég jók hozzá. Ez volt a rendszer belülről való jobbításának teóriája. Ekkoriban emlegették értelmiségi körökben is: be kell lépni a pártba, mert ha fölkészült, jó emberek vannak tagjaik között, akkor a párt is jobba tehető. Ez a folyamat számtalan kisebb-nagyobb csapdát rejtett... A hatalom tudta legjobban, hogy Mindszenty bíboros az egyház ellenálló irányvonalát képviseli, s ezért volt fontos, hogy a hazai - sőt, bizonyos mértékben a nemzetközi - közvélemény előtt is kompromittálják személyét, és elfogadtassák kiiktatását a magyar életből. Hiszen tisztában voltak azzal, hogy Mindszenty személye mögött papok, szerzetesek és hívők tömegei állnak. A hatalmat azonban nem ők veszélyeztették. A fegyveresen ellenálló magyar ifjúságot, a két nap alatt fölbomló és a forradalom oldalára álló honvédséget kellett politikailag közömbösíteni, és a lehetőségekhez mérten az oldalukra állítani. Ekkoriban, ha az egyházzal szemben alkalmaztak is megtorló lépéseket (például a Mindszenty által a püspökségekre visszahelyezett papokat ismételtelen eltávolították), ez elsősorban azt a célt szolgálta, hogy a kommunista uralommal nyíltan szembefordult rétegeknek, csoportoknak a papság ne adhasson ideológiai háttérrel. A forradalom bukása után a párton belül hosszú ideig egyházpolitikai kérdésekben is ideológiai zűrzavar uralkodott. Az általános hatalmi harcnak megfelelően az egyházzal szemben elfoglalt álláspont két irányba mutatott: a Rákosi-vonal hívei továbbra is a durva, nyílt egyház elleni támadást szorgalmazták, céljuk annak erőszakos megszüntetése volt. A másik csoport fölismerte, mint az egyik dokumentum fogalmazott: az egyház még hosszú évtizedekig jelen lesz a magyar társadalomban, s ennek megfelelően kell a vele szemben alkalmazott taktikát kialakítani. 1958 végére, 1959-re tehető, amikor ez az utóbbi irányzat többségre jutott a párton belül. Nagy Imréék 1958-as kivégzésével befejezettek tekintették a jobboldali belső ellenséggel való leszámolást, ám a párt soraiban továbbra is jelen volt a kádári konszolidációs elképzeléseket megkérdőjelező szélsőbaloldali ellenzék. Az ÁVH-t és más szervezeteket 1956-ban ugyan formálisan

főoszlaltak, ám tagjaik - immár civilbe vagy rendőrségi egyenruhába öltözve - továbbra is hatalmi helyzetben maradtak. A párton belüli baloldali csoport nem egykönnyen adta föl pozícióit. A forradalom megtorlása egy ideig „hitelesítette” őket. Később találni kellett olyan ellenséget, amely továbbra is igazolta létüket. Az egyház - miután a társadalom jelentősebb rétegeit ekkor már megfélemlítették - alkalmasnak bizonyult erre. Éveken keresztül gyűjtötték az adatokat, a legkisebb információt is beépítették az általuk elképzelt hatalmas összeesküvésbe, amelynek szálai - lévén az egyháznak szoros nemzetközi kapcsolatai - a határokon túlra is vezettek. Egyre több név és adat gyűlt a listákon, az ellenálló egyháznak számos tagja szerepelt a nyilvántartásban. Ez azonban önmagában még kevés volt, hiszen cselekedeteik nem ütköztek törvénybe, vagy ha igen - gyülekezési tilalom megszegése, stb. - legföljebb vétségek voltak. A rendőrségi nyomozó apparátusnak találnia kellett olyan szálát, amelynek alapján az egyházi veszélyt nyomozati, büntetőjogi szempontból indokolni lehetett. Erre különböző módszereket alkalmaztak: minden csoportot és személyt összefüggésbe hoztak egymással. Az ismeretség elégséges volt ahhoz, hogy valaki összekötőként szerepeljen. A forradalom napjaiban újjáalakultak a keresztény pártok. Ezek a kommunisták szemében mindig a hatalom erőszakos megragadására, mint ők mondták, az államrend megdöntésére szerveződnek. A szervezkedés vezetésének és az abban való részvételnek egyik igazolását a valóban létezett keresztény pártokban látta az MSZMP-n belüli baloldali csoport. Néhány név - csak ismeretség szintjén ugyan - valóban fölbukkant államellenes szervezkedési, izgatási ügyekben. Így az egyházat kapcsolatba lehetett hozni a társadalom jobboldali meggyőződésű részével. S ha mindehhez hozzászámítjuk az egyház nemzetközi jellegét, máris készen állt a több ezer személyre kiterjedő, az egész országot behálózó, adott pillanatban tömegeket mozgósító összeesküvés képe. Mely katolikus csoportokat érintette leginkább az 1961-es támadás? Az állam által 1950-ben betiltott szerzetesrendek tagjai alkották az egyiket. A hatalom nagyon jól tudta, hogy a szerzetesség, a szerzetesrendek működése nem szűnt meg. Találkozhatunk olyan törekvésekkel is, hogy legszívesebben eltekintettek volna a korábban velük szemben alkalmazott korlátozó intézkedésektől, ezt azonban presztízs okokból ekkor már nem tehették meg. Az illegálisan tovább élő szerzetesközösségek nagy fejtörést okoztak. 1961-ben különösen sok ciszterci szerzetes ellen folytattak vizsgálatot. Az ügyben feltűnő módon jezsuiták nem szerepeltek. Ennek az volt az oka, hogy 1956 elején nagy perben ítélték el jezsuitákat, azoknak pedig, akik megszabadultak a börtöntől, nem sikerült a nyomára akadni, velük kapcsolatban semmiféle terhelő bizonyítékot fölmutatni. A jezsuiták üldözése persze nem szűnt meg, hiszen az egyik „legveszélyesebb” szerzetesrendnek tartották. 1964-ben, amikor a nagy letartóztatási hullám elítélteji döntően már szabadlábra kerültek, s megszületett a vatikáni- magyar részleges megállapodás, újabb jezsuita perre került sor, nem új tények, hanem sok évvel korábban tartott lelkigyakorlatok ürügyén. A katolikus ifjúsági csoportok - amelyeknek tevékenysége kimerült a hitoktatásban és hittanulásban, illetve sportrendezvények, kirándulások szervezésében - ugyancsak zavarták a hatalom köreit. Az egyik legnagyobb „bűnnek” minősült az ifjúság nevelése, hiszen útjában állt a kádári konszolidációnak. Számos gimnazista, egyetemista tagja volt ilyen csoportoknak, s nyilvánvalóvá lett, hogy e csoportok körül sajátos értelmiségi elit képződik, amely nem kereste, sőt, kimondottan kerülte a hatalommal való ütközést; figyelmét a tanulásra, a szakmai előmenetelre irányította. A párt azonban félt a gondolkodását, életfölfogását, eszményeit tekintve vele mindenképpen szembenálló értelmiségiektől. Az ifjúsági csoportokra ezért különös figyelemmel sújtott le. A regnumi lelkipásztorok álltak legközelebb az ifjúsághoz, nem csoda, ha sokuk ellen folytattak pert. Ők azonban később is határozottan kitartottak ifjúságnevelő hivatásuk mellett, ennek következtében még a hetvenes esztendőkből is ítélték el a Regnum Marianum közösséghez tartozó papokat. A letartóztatottak között találjuk azokat a világi papokat, akik a békepapi mozgalommal szembe fordulva - s mert úgy látták, legális működésükre nincs lehetőség, s a hierarchia által megtett kompromisszumokat nem voltak hajlandók elfogadni - a Központi Szemináriumból eltávolított növendékekkel földalatti egyház létrehozására törekedtek, titokban papokat szenteltek, sőt, titkos püspökszentelésre is készülődtek. A világi papság soraiból elsősorban azok kerültek az 1961-es ügybe, akik hatásos lelkipásztori működést folytattak, lelki iratok szerzői, fordítói és terjesztői voltak. A keresztény elnevezésű 1956-os pártokhoz csatolták valamennyiük ügyét, így azonnal politikai jelleget tudtak adni a lelkiségi iratoknak. Ezenkívül más összeesküvés irányokat is megteremtettek a nyomozó hatóságok. Hogy mennyire politikai indítékú volt a megtorlás, mutatja, milyen kínosan ügyeltek arra, kiket tartóztassanak le, kiket hallgassanak ki, s kik legyenek azok, akik ugyan az említett körök egyikébe beletartoznak, ám bizonyos megfontolások miatt - ismertség, a hatalom számára fontos

személy gyereke, stb. - mégis szabadlábban maradhatnak. A rendőrség és a Belügyminisztérium párton belüli baloldali csoportja - korábbi ÁVH-s múltjára támaszkodva - ily módon veszélyes, nagy tömegeket mozgató összeesküvést „leplezett le”. Ha ilyenek léteznek az országban, akkor az államon belüli államra is szükség van - érveltek. Kádárékat természetesen saját hatalmuk veszélyeztetése miatt aggasztotta a tovább élő ÁVH. Hogy mégis fölhasználták a nyilvánvalóan koncepciók elképzelésekre épülő összeesküvés teóriáját? Erre - látszólag paradox módon - éppen a szélsőbaloldaliak elleni küzdelem, az általános konszolidációs törekvések miatt volt szükség. XXIII. János pápa trónra kerülésével változás figyelhető meg a Vatikán addigi külpolitikájában. Enyhült a kommunizmussal szemben addig tanúsított egyértelműen elutasító magatartása, hiszen ez a legkevésbé sem használt a kommunista országokban élő katolikusoknak, az egyháznak. Ugyanakkor a Sztálin halálát követő évek megmutatták, a Szovjetunióban és a szocialista országokban a kommunizmus valamiféle megreformálására törekuszenek. Már csak ezért is számolni kellett azzal, hogy hosszú ideig fennmaradhat. A Vatikán hajlott a kompromisszumokra. A Nyugat és a Vatikán közötti feszültségek oka különösen a második világháborút követő, a szekularizáció irányába mutató életformában keresendő, s ez a tény is hozzájárult a külpolitikai elszigeteltségből kitörni akaró magyar politikával való kiegyezés előkészítéséhez. 1961-re világossá vált, hogy Magyarország és a Vatikán, kölcsönös - ám más és más indíttatású - érdekektől vezérelve, valamilyen módon közeledhet egymáshoz. A magyar pártnak azonban ehhez a közeledéshez olyan hazai egyház kellett, amely nem akadályozta az általa megszerezhető politikai sikereket. Az ellenálló egyház ennek a törekvésnek az útjában állott. Szinte kapóra jött, hogy a párton belüli baloldali ellenzék a nemkívánatos keresztények ügyét politikai üggyé kozmetikázta, hiszen így egyszerre két célt szolgált a leszámolás. A Vatikánnak tudomásul kellett vennie az eseményeket: nem egyházellenes üldözés tért vissza, hanem olyan papokat és keresztényeket tartóztattak le, akik a főnálló törvényeket sértették meg. Így egyházi, vallási szempontoktól messze eső megfontolások alapján lehetett eltávolítani az útból a Mindszenty irányvonalához és személyéhez hű egyháziakat, keresztényeket. A szélsőbaloldal lába alól is sikerült kihúzni a talajt. A letartóztatásokat az ő elismerésükként tüntethették föl, ugyanakkor meg is szűnt egy ilyen nagyméretű apparátus működésének indoka. Végső soron az 1961-es nagy egyházellenes támadásnak az oka részben a belső hatalmi harcban, részben külpolitikai realitásokban keresendő. Az adott pillanatban az ellenálló egyháznak kettős szorításban kellett elviselnie sorsát. A hozzáférhető dokumentumok tanúsága szerint a Belügyminisztérium erre hivatott szervei évek óta pontosan ismerték az egyház belső eseményeit, olykor látványosan beavatkoztak, főként a felső egyházi vezetésbe, s ezt nyilvánosan vállalták is. Emellett azonban szinte napra készen követték az ellenálló egyház - papok, apácák és világiak - tevékenységét, amely nem állt másból, ez ugyancsak dokumentumokkal igazolható, mint a hitélet megőrzéséből és a katolikus szellemű ifjúság neveléséből. Alapos okkal föltételezhető, hogy az egyházba beépültek a Belügyminisztérium munkatársai, illetve a keresztények - papok és világiak - közt egyaránt akadtak, akik besúgókká lettek. A helyzet súlyosságát mutatja, hogy több pap és szerzetes követett el öngyilkosságot, például 1959-ben is, mert nem bírták tovább elviselni, hogy árulásra kényszerítették őket. Anélkül, hogy bármiféle „könnyű fölmentést” adnánk, meg kell jegyezni, hogy a papok sem elhivatottságuk, sem alkati és erkölcsi tulajdonságaik miatt nem voltak fölkészülve sem az 1945 után fizikai kényszerrel, sem az 1956 utáni fizikai kényszerrel ugyan nem, de annál nagyobb lelki zsarolással dolgozó kommunista magatartásra. Nem arra a világra valók voltak, amely üldözte őket, habár minden pap és keresztény Jézus Krisztus példájából tudja, hitéért olykor a legnagyobb áldozatot hozva kell szenvednie. Az Állami Egyházügyi Hivatal (amely 1956 után egy ideig Egyházügyi Hivatal néven a Művelődésügyi Minisztérium keretében működött) 1957. március 5-én az MSZMP Intéző Bizottságához küldött előterjesztésében ezt olvashatjuk: *„Az ellenforradalom előtt az egyházpolitikai helyzetet általában az állam és az egyházak között normális, inkább jó viszony jellemezte. A felmerülő kérdéseket az egyes egyházakkal megkötött egyezmények alapján tárgyalások, megegyezések útján rendeztük.”* Ez a szigorúan titkos jelzéssel ellátott legfelsőbb párt dokumentumban olvasható megfogalmazás elgondolkodtató. Föl kell tételeznünk, hogy a hűvös politikai-taktikai megfontolások mellett (a rendszer szalonképességének megteremtése) részben belső hatalmi harcot sejtet, részben pedig paranoiás tüneteket mutat. A párt vezetői el akarták hitetni önmagukkal annak ellenkezőjét, amit valójában tettek: azt, hogy az egyházüldözéssel az egyházat és a társadalmat szolgálják. A diktatórikus hatalmak gyakori megnyilvánulása ez: saját hazugságuktól és erkölcselenségüktől való félelmükben a rosszat is jóvá hazudják, egy ponton túl már nem is az elnyomott többség meggyőzése, hanem az általuk gerjesztett,

már önmagukat nyomasztó félelem elfojtása érdekében. Az 1956-os forradalmat követő első magas szintű egyházpolitikai előterjesztésben, amelyet Horváth János, az Egyházügyi Hivatal akkori elnöke írt alá, a továbbiakban ezt olvashatjuk: „Mindszenty kezdeményezésére és intézkedése következtében körülbelül harminc békepapot távolítottak el állásaikból és függesztettek föl papi és közéleti tevékenységükből. Ezekkel az intézkedésekkel a papi békemozgalmat lefejezték és működését teljesen megbénították. A katolikus püspöki karban előtérbe kerültek a legreakciósabb személyek, akik megakadályozták a velünk megegyezni és együttműködni akaró püspököket is a helyzet békés rendezésében. Mindszenty mellett Badalik veszprémi, Shvoy székesfehérvári, Kovács Sándor szombathelyi és Kovács Vince váci püspökök, akik a fenti helyzetet kialakították. Nemrégén a Vatikán jóváhagyta ezeket az intézkedéseket, sőt megerősítette és kivette a rendezés lehetőségét a püspökök kezéből. Az elhelyezett békepapok helyére az esetek többségében reakciós papokat helyeztek. A püspöki kar képviselőivel folytatott megbeszéléseken határozottan kijelentettük, hogy ezeket az elhelyezéseket nem ismerjük el és nem hagyjuk jóvá, ezek az egyezményrel [AZ 1950-es kikényszerített megállapodással - E. I.] és a püspöki kar eddigi állásfoglalásaival ellentétes intézkedések, továbbá a Vatikán közbelépése az ország belügyeibe való beavatkozást jelent, amit nem tűrünk el. A püspöki kar azonban nem hajlandó változtatni ezeken az áthelyezéseken. A helyzet meglehetősen kieleződött és bonyolulttá vált. Ennek a rendezése igen határozott és erélyes intézkedéseket követel.” A közvetlen intézkedésre tett javaslatok ezek után szinte természetes módon következtek a fentiekből: „A Minisztertanács tegyen előterjesztést az Elnöki Tanácsnak, hogy a legközelebbi időben alkosson egy törvényerejű rendeletet, az állam legfőbb felügyeleti jogának gyakorlásáról.” Ez nyílt törekvés volt az államegyház megteremtésére, amely cél - mint a későbbiekben látni fogjuk - bizonyos, a katolikus egyház jövőbeni sorsával összefüggő nemzetközi kommunista elképzelésekhez kapcsolódott. Mindszentyről az alábbi nyilatkozatot fogalmazták meg: „Mindszenty Józsefet jogerősen ítélték el életfogytig tartó fegyházbüntetésre, amelyet 1955 közepén azzal enyhítettek, hogy egy egyházi objektumot jelöltek ki számára tartózkodási helyül. Ez azonban nem jelentett büntetésének további része alól amnesztiát, hanem csak kedvezmény volt. Mindszenty József tehát ma is jogerős büntetőítélet alatt áll. 1956. október 30-án minden törvényes engedély és amnesztia nélkül, Mindszenty József önkényesen megszakította büntetésének letöltését, ezen kívül a november 3-án elhangzott rádióbeszédében a Magyar Népköztársaság alkotmányos rendje ellen lázított. Utasítást adott az Állami Egyházügyi Hivatal kirablására és az irattár elhurcolására, amit utasításának megfelelően Turcsányi Egon, Mindszenty személyi titkára, végre is hajtott. Mindszenty 1956. november 4-én, mint vendég az Egyesült Államok budapesti követségének épületébe távozott, ahol jelenleg is van, azaz a magyar állam területén kívül tartózkodik. 1956. november 5-én, 6-án, majd az azt követő időben többször olyan rendeleteket adott ki, amelyeknek értelmében a demokratikus felfogású, haladó gondolkodású egyházi személyeket állásaikból elmozdította, eltiltotta a közéleti tevékenységtől is és Budapest területéről kiutasította őket. Ezek a rendeletek kifejezetten politikai jellegű intézkedések, amelyeknek következtében egy haladó mozgalomnak, a Katolikus Papok Béke-mozgalmának a vezetőit sújtotta. Ezek a rendeletek ellentétben állnak az állam és a katolikus egyház közötti megállapodással és a Katolikus Püspöki Kar több nyilatkozatában kifejtett állásfoglalásával, valamint beleütköznek az állami törvényekbe. Éppen ezért a kormány álláspontja szerint Mindszenty bármiféle rendeletének, végrehajtása az állami törvényekbe ütköző cselekedetnek minősül, továbbá Mindszenty József Magyarországon, éppen a fenti helyzetből kifolyólag, többé nem végezhet egyházi funkciót.” Az Egyházügyi Hivatalnak a Pasaréti út 59-ben lévő épületében a forradalom napjaiban valóban megjelentek papi személyek, a pártnyilatkozattal ellentétben azért, hogy a kommunisták nehogy megsemmisíthessék a dokumentumokat. Érdemes fölfigyelni a dokumentumnak arra a kitételére, amely Mindszenty bármiféle rendeletének végrehajtását az állami törvényekbe ütköző cselekedetnek minősíti.

„A felfüggesztett és elhelyezett békepapok vessék alá magukat az egyházi törvényeknek, hogy ezzel lehetővé váljék ügyük rendezése és fokozatos visszahelyezésük. Addig is azonban az államsegélyek terhére anyagilag biztosítsuk megélhetésüket.”

Ez a megoldás is mutatja, hogy a párton belül voltak, akik az egyházat másként ítélték meg 1956 után, mint annak előtte.

„Körülbelül 15-20 reakciós papot, segédlelkészt, plébánost és más beosztásút, akik az ellenforradalom alatt is és most is ellenséges tevékenységet fejtettek és fejtenek ki, közbiztonsági őrizetbe kell venni.” Elegyedett tehát a kollaborálok kebelre ölelésének és a szembenállók kemény megtörésének taktikája.

A párt egyházpolitikájában is saját történetét modellezte. Az előterjesztés kitér arra is, hogy a korábbi egyházi lapokat, így az Új Embert és a Vigiliát is engedélyezni kell a régi terjedelemben és keretek között, mert - így a dokumentum - „*a megfelelő szerkesztőség biztosítva van*”. Az Intéző Bizottság ennek ellenére a következő határozatot hozta:

„A tapasztalatok alapján az intézkedések arra irányuljanak, hogy a katolikus egyházat, mint az egyházi reakció magyarországi fő képviselőjét, elszigeteljük a hozzánk lojálisabb egyházaktól. Ezért az egyházi lapok engedélyezésére vonatkozó javaslatot az Intéző Bizottság azzal a módosítással fogadja el, hogy a katolikus egyház részére lapot egyelőre nem lehet adni.”

A határozat után megjelent az Elnöki Tanács 1957/22-es számú törvényerejű rendelete, amely gyakorlatilag minden egyházszervezeti kérdésben lehetővé tette az állam beleszólását és előzetes jóváhagyását. Az Egyházügyi Hivatal 1957. május 10-én javasolta, hogy az Új Ember 42 ezer, a Vigilia 6 ezer példányban mégis jelenjen meg. Ugyanakkor az egri érseki szék betöltésével kapcsolatban az alábbi olvasható:

„Grösz érsek által előterjesztés történt, mely szerint a Vatikán be kívánja tölteni az egri érseki széket. Grösz érsek három személyre kért [kiemelés — E. L.] javaslatot. Első helyen kérve Brezanóczy Pál jelenlegi egri káptalani helynököt. Két személyre teszünk javaslatot: Hamvas Endre csanádi püspök és Brezanóczy Pál egri káptalani helynök. Kettő közül akármelyiket választja a Vatikán, nekünk megfelel. Ezek mellett még van négy személyre javaslat, akik megfelelőek egri érseknek: Semptey László a budapesti Központi Szeminárium vicerektora, Várkonyi Imre a szegedi teológia rektora, Kiss István az egri teológia rektora, Bánk József a budapesti teológia tanára.”

Az Egyházügyi Hivatal vezetője 1957. augusztus 3-i, az MSZMP Politikai Bizottságának írt tájékoztatójában már sikerekről is beszámol:

„Az ellenforradalom után kialakult ellenséges helyzetet a katolikus püspöki karral általánosságban és konkrét kérdéseket illetően is, egy kivételével, rendeztük. Egy kérdés, azaz két békepap visszahelyezése volt folyamatban. Ezt a püspöki kar felterjesztette a Vatikánba, rendezés végett. A Vatikán július elején elutasította. Ennek következtében mi is kitettünk állásából körülbelül húsz reakciós papot és egy püspöki helynöknek, nevezetesen Rojkovics görög katolikus helynöknek megvontuk a működési engedélyét.”

A továbbiakban érdekes részletekre derül fény, amelyeket nem hagyhatunk figyelmen kívül, ha összegezni kívánjuk, miért éppen 1961-ben került sor az egyház elleni megtorlásra, s az 1963-as amnesztia mennyiben fogható föl azon folyamat részeként, amely majd 1964-ben a Vatikán és Magyarország között megkötött részleges megállapodással zárult. Ez annál is érdekesebb, mert a megállapodás szövegét mind a mai napig nem hozták nyilvánosságra, s a kortársak, az akkori és későbbi sajtómegnyilvánulások is találgatásokra kénytelenek hagyatkozni.

Július 16-i kelettel - írja tájékoztató jelentésében Horváth János - a Vatikánból három újabb dekrétum és rendelkezés érkezett, ami igen durva beavatkozást és tűrhetetlen állapotot jelent. A három rendelkezés lényege: 1. A három parlamenti katolikus pap-képviselő azonnal mondjon le képviselői mandátumáról. [Beresztóczy Miklós, Horváth Richárd, Máté János] 2. Horváth Richárd Budapesten nem lehet plébános. Azonnal el kell távolítani. [Horváth Richárddal kapcsolatban említjük meg azt a jelenetet, amikor a ciszterci szerzetestől a rend főnöke megkérdezte: miért nem engedelmeskedik előljárójának. Mire Horváth Richárd könnyekkel küszködve, elfúló hangon ennyit rebegett: nem merem megmondani. Ezt a történetet ő mesélte el egyik rendtársának, amikor mélyen feldúlt állapotban, a ma ismét a Ferenciekről nevezett belvárosi téren találkoztak. - E. I.] 3- Magyarországon katolikus pap és püspök semmilyen politikai és társadalmi tevékenységet nem fejthet ki. Az Opus Pacisban sem, és a békepapi mozgalomban sem vehetnek részt. A Vatikán azonnal jelentést kér és magyarázatot az eddigi tevékenységről. Mina a három rendelkezés azzal fejeződik be, hogy amennyiben ezeket nem hajtják végre, úgy ipso facto, azaz automatikusan kiközösítés hatálya alá esnek. Mind a három rendelkezés a pápa rendelete. Ennek a vatikáni akciónak a külpolitikai háttere minden bizonnyal része a nemzetközi reakció, az imperializmus támadásának a szocializmus és benne hazánk ellen.”

Az ENSZ ekkor - 1957 augusztusában - még korántsem vette le napirendjéről az úgynevezett magyar kérdést, s bár erőtellenül, halogatón, de mégis a nemzetközi politika főlészínén tartotta. Erre utal Horváth János további fejtegetése, s nem sokkal a szovjet kommunista párt nevezetes XX. kongresszusa után a pártharcokban átmenetileg megerősödött Hruscsov minden igyekezte - legfőképpen a gazdasági-

katonai nyomás következtében - a külpolitikai nyitásra irányult. Ennek ismeretében olvassuk a jelentés további részét:

„A szeptemberi ENSZ-közgyűlésen az úgynevezett ötös bizottság jelentését Magyarországról napirendre akarják tűzni. A Vatikán ezt úgy kívánja segíteni, hogy addig kiéleződjék az állam és a katolikus egyház között a helyzet, hogy harc legyen. Ez alkalmas lesz nekik arra, hogy rámutassanak: íme, Magyarországon üldözik az egyházat, a vallást. Ugyancsak ősszel lesz Nyugat-Németországban a választás. Ismeretes, hogy Adenauer a katolikus párt vezére, és erős katolikus tömb van. Itt is föl akarják használni a választási agitációban, hogy a kommunisták üldözik az egyházat, a vallást. Május második fele óta a Vatikán részéről hasonló nyomás van Lengyelországra, az NDK-ra és Csehszlovákiára.

A belpolitikai háttere minden bizonnyal az, hogy a Vatikán megsokallta az állam és az egyház között kialakult jó viszonyt, és azt, hogy a püspöki kar és a katolikus egyház néhány kérdésben támogatta a kormányt és elítélte az ellenforradalmat. Ez a pápa intézkedéseinek kül- és belpolitikai háttere. Mindezek ellenére javasoljuk, hogy ebben a helyzetben igen keményen és határozottan kell visszaütni...”

A kemény és határozott visszaütés nem is maradt el. A katolikus egyház ellen hozott 1957-es intézkedések beleillettek a forradalmat megtorló intézkedések sorába. A párt vezetői jól tudták, az 1956 okozta belpolitikai megrázkódtatás, s ennek kimenetele ugyan rámutatott arra, hogy tovább már nem lehet a totális hatalmat gyakorolni, de megerősítette a kommunista vezetést abban, hogy a jaltai határok továbbra is érvényesek, azaz a Nyugat tiszteletben tartja a második világháború befejezésekor kialakult status quót. Magyarország és a többi közép-európai ország szempontjából ez azt jelentette, hogy a Nyugat sorsukra hagyja őket. Amikor az egyház helyzetét, vagy akár a Vatikán és Magyarország viszonyát elemezzük, nem feledkezhetünk meg a legszélesebb nemzetközi összefüggésekről, mert a Vatikán és a magyar állam döntéseiben egyaránt figyelemmel volt ezekre. 1957-ben a Politikai Bizottság alábbi egyházpolitikai határozatában megállapította: az egyházellenes intézkedésekre azért van szükség, mert a nemzetközi imperializmus és a hazai reakció erre kényszeríti őket.

„1. Az egész katolikus püspöki kart felhívni az Egyházügyi Hivatalba. Ekkor még nem ismerik a pápai rendeleteket. [A békepapokra vonatkozó pápai intézkedésekről van szó - E. I.] Igen határozottan közölni, hogy a hét békepap visszahelyezéséhez ragaszkodunk, és nem tűrjük a vatikáni beavatkozást. Főleg a legreakciósabb püspököket nyomni. Megosztani a püspöki kart. "A Politikai Bizottság az Egyházügyi Hivatal jelentéséhez kiegészítést fűzött. Mivel a vitában egyedül Kádár János szólalt föl, ezért a kiegészítéseket neki kell tulajdonítanunk. Ebben szerepel: „Támogatni kell, hogy Grösz és a püspöki kar megírja és eljuttassa a pápának tiltakozását.” Hogy ez megtörtént-e, s ha igen, mi volt a levél szövege, erre vonatkozóan nem állnak rendelkezésemre adatok. Kádárék részéről a törekvés arra irányult, hogy a magyar egyházat - a többi szocialista országbeliekhez hasonlóan - igyekezzenek előbb szembeállítani a Vatikánnal, majd később elszakítani tőle. Talán szovjet példára úgy képzelték, ahogyan az ortodox egyházat nemzeti, a kommunizmust kiszolgáló, ám a tömegeket vallásos befolyás alatt tartó egyházzá alakították át, megtehetik ezt a római katolikus egyházzal is. A lakosság egy részét a párt céljainak megfelelően tartja majd befolyása alatt a kommunistáknak hűségeskütt tett egyház. S - gondolták - a hívők mindebből az átformálásból semmit nem vesznek majd észre. Már határozott elképzelések is körvonalazódtak a Vatikántól független nemzeti egyház megteremtésére. Ezzel - mint a jelentésben olvashatjuk - a püspöki kar megosztása érdekében jelentős lépéseket tettek. Ettől kezdve valóságos veszélyt jelentett a magyar egyházon belül a szakadás, s 1961-ben, amikor a Belügyminisztérium közbelépett, már folyt a földalatti egyház kiépítése: titokban szenteltek papokat, és tervezték püspökök felszentelését is. Talán éppen ezért volt 1961 az a végső időpont, amikor már *„nem tűrt halasztást az adminisztratív beavatkozás”*.

De nézzük a további intézkedéseket:

„2. Amikor a püspöki kar közli körülbelül augusztus 3-5. között az újabb három vatikáni rendeletet, akkor kikötni, hogy nem hozhatják nyilvánosságra és nem hajthatják végre. Erélyesen tiltakozni az ilyen durva és brutális beavatkozás ellen. A püspökök minden bizonnyal alávetik magukat a pápának, azaz ragaszkodnak a végrehajtáshoz.

3- Sajtóban, rádióban leleplezni a Vatikán beavatkozását és kimutatni, hogy politikai nyomást akar gyakorolni. Ehhez jó erkölcsi és politikai alapunk van. A cikkeket az Egyházügyi Hivatal lássa megjelenés előtt.” [Ebben az időben ilyen címmel jelentek meg cikkek a Népszabadságban: Hússzoros

bűnöző, gyilkos ellenforradalmár, Mindszenty kortese a bíróság előtt; Nagy papi csoport ellenforradalmi szervezkedését leplezték le; Imperialista kémek és ügynökök a magyar néphatalom ellen; A Keresztény Ifjak cégére alatt ellenforradalmi terroristák garázdálkodtak a XVI. kerületben, stb. - E. I.]

„4. A miniszteri biztosok minden püspökségen egész nap az épületben tartózkodjanak. Ellenőrizték részletesen az egyházmegye kormányzását.

5. Püspökkari konferenciát csak az Egyházügyi Hivatal engedélyével lehet tartani, az előre bemutatott és jóváhagyott napirenddel.

6. A Minisztertanács hozzon határozatot, hogy a további intézkedésig minden katolikus egyházi állás betöltéséhez és elmozdításához az Egyházügyi Hivatal hozzájárulása szükséges.

7. Badalik Bertalan veszprémi püspök jogkörét, működési engedélyét az Elnöki Tanács vonja meg. Badalik püspök költözzék el Veszprémből. Az egyházmegye vezetését Klempa Sándor irodaigazgató végezze, mint káptalani helynök.

8. Kb. 40-50 papot, akik a legreakciósabbak és a püspökök legjobb támaszai, barátai, a Belügyminisztérium vegye közbiztonsági őrizetbe. [Az 1957. március 5-i előterjesztés még „csak” 15-20 őrizetbe veendő papot említ - E. I.]

9. A legmegbízhatóbb és a határozottan mellettünk álló békepapokat, kb. 10-15-öt augusztus 3-án tájékoztassuk a kialakuló helyzetről és biztosítsuk őket az állami védelemtől.

10. Azokat a békepapokat, akiket a Vatikán ebben a harcban kiközösít, támogassuk. Azokat a templomokat adjuk nekik, ahol most vannak és anyagilag államsegélyek terhére támogassuk őket. Működjenek tovább mint papok, ez felidézi az egyházzsukadás veszélyét. Ezeket az intézkedéseket úgy kell végrehajtani, hogy azok a püspökök, akik velünk egyetértenek, de nem léphetnek fel a pápával szemben, érezzék, hogy nem őket sújtjuk és nyomjuk, hogy reájuk számítunk és irántuk bizalommal vagyunk.”

Mindezek után 1958-ban az Egyházügyi Hivatal a következő jelentést teszi: „Az állam és az egyházak közötti viszony az egyezmények megkötésével bekövetkezett fordulat után fokozatosan javult. Az egyházakban a vezetés egyre inkább az állam iránt lojális magatartású személyek kezébe került. A katolikus egyházban hatszáz kulcspozícióból kétszázhatvanba, a református egyházban százötven kulcspozícióból százötvenbe, az evangélikus egyházban harminc kulcspozícióból huszonnégybe került lojális pap.” Ez a forradalmat megelőző, „kedvező” helyzet 1956 után romlott. Bár „az ellenforradalom alatt az egyházi reakciónak nem volt elég ideje ahhoz, hogy támadását teljes egészében kibontsa, fokozódott azonban az egyházi reakció támadása rendszerünk ellen az ellenforradalom leverése után és jelentős sikereket ért el, kihasználva az állami vezetés más irányú lekötöttségét. Az egyházi reakció elleni harc csak megkésve tudott kibontakozni. A múlt év [1957 - E. I.] első felétől kezdve azonban ez a harc egyre következetesebbé vált, megállította az egyházi reakció előretörését, majd visszaszorításában is ért el eredményeket. Így most már olyan helyzet állott elő, amelyben reálisan ki lehet tűzni a célt: az egyes egyházakban olyan vezetés kialakítását, amely mellett biztosítható az állam és az egyházak viszonyának a szocializmus építését szolgáló rendszere.” Az egyház, kihasználva a forradalmat követő bizonytalan helyzetet, igyekezett helyreállítani a Vatikánhoz hű belső állapotát, s mindezt tette Mindszenty József rendelkezéseinek szellemében. Erre utal az 1958-as jelentés további része:

„Az egyházi reakciónak ez az egyre fokozódó nyílt támadása 1957. január végén érte el tetőfokát, amikor a püspöki kar ellenforradalmi követeléseket foglalt határozatba és azokat a kormány elé akarta tárni. Ebben az időszakban az állam és az egyház között előállható kultúrharc előjelei között voltunk, amelyet az egyházi reakció szeretett volna kiprovokálni és amelynek veszélyét növelte részben az Oktatási Minisztérium bizonytalanságából előállott helyzet a vallásoktatás terén.”

Az állam 1957-58-ban a békepapi mozgalom újjászervezésére is tervet dolgozott ki, melynek megvalósítása azonban nem ment egykönnyen.

„Az ellenforradalom következtében felbomlott katolikus papi béke-bizottság helyett létrehozattuk a püspöki karral az Opus Pacis bizottságot. A püspöki kar ezt a tervet azzal a szándékkal fogadta el, hogy így végérvényesen felszámolhatja a papi békemozgalmat, minimumra csökkentheti a papok ilyen irányú tevékenységét, s az Opus Pacison keresztül mindenben az egyházi vezetés intencióit érvényesítheti. Az Opus Pacis bizottságnak a papi békemozgalommal szemben előnye az, hogy megnyilatkozásai a püspöki kar és az egyház nevében hangzanak el, de hátránya az, hogy az állam politikájának és a békemozgalom célkitűzéseinek megfelelő megnyilatkozásait számos esetben csak a

püspöki karra gyakorolt közvetlen állami nyomással lehet elérni, és az, hogy benne a korábbi papi békemozgalomban kinevelődött lojális papok visszaeshetnek a püspöki kar és a vele együttthaladó papok politikai színvonalára. Az Opus Pacis eddigi tevékenységében átmenetileg inkább a püspöki kar, mint az állam politikai szempontjai érvényesültek. Az Opus Pacis előnyeinek fokozása, hátrányainak csökkentése érdekében ki kell fejleszteni az Opus Pacisszal egyidőben megtervezett, részben létre is hozott s az Országos Béketanács-hoz tartozó katolikus békebizottságot, amelyet eddig elhanyagoltunk. Ennek országos szervében és a megyei béketanácsok mellett létrehozandó szerveiben kell intenzív politikai nevelést adni a lojális papoknak és utánpótlásukról gondoskodni. A püspöki kar magatartásában a reálpolitikai szemlélet erősödését elősegítette az a kormány-nyilatkozat, amely kimondta, hogy Mindszenty semmiféle egyházi funkcióba sem kerülhet vissza. A püspöki karnak az állammal való együttműködésére legkészségesebb tagja Hamvas püspök, viszont a Vatikánból nyert felhatalmazások következtében legveszélyesebb tagja Endrey és Shvoy püspök. Az elnökre: Grósz érsekre bizonyosfokú várakozással tekinthet mind az állami vezetés, mind az egyházi reakció."

Kirajzolódik tehát a hármes megoszlás: voltak, akik vállalták az állammal való együttműködést, azért, hogy súlyos kompromisszumok árán, de az egyház szervezete fennmaradjon. A másik oldalon találjuk azokat - Endrey Mihály és Shvoy Lajos püspököt -, akik továbbra is a Mindszenty nevével jelezhető magatartást képviselték, s ebben erősítette őket a különféle titkos utakon keresztül, részben a Vatikánból, részben nyugat-európai katolikus körökből érkező buzdítás. Az ország el volt zárva a külvilágtól, sem utazni, sem levelezni nem lehetett szabadon, ezért diplomáciai és egyéb, már-már kalandregénybe illő módon folyt az érintkezés a külfölddel. Nem megalkudni - volt a jelszó, s az említett főpapok és még sokan mások tökéletesen megfelelték ennek a kívánalomnak. A harmadik utat jelentette Grósz érsek magatartása. Mindszenty helyett - vagy helyesebb inkább azt mondani, vele párhuzamosan - ő az egyház vezetője. Talán éppen ezen párhuzamosság miatt tehetette meg Mindszenty rendíthetetlenességének taktikai ellensúlyozásaképpen azokat a gesztusokat, amelyek alapján az állam elfogadta őt, ugyanakkor tartott is tőle. A magyar egyház és a Vatikán kapcsolatára vonatkozó alábbi megjegyzések jól mutatják az állam szándékát: katolikus egyházat - a Vatikán nélkül.

„A püspöki karnak a Vatikántól való függésében viszonylagos lazulások mutatkoznak. Az a tény, hogy a Vatikán kiközösítő döntése ellenére papi funkcióban hagyták dr. Beresztóczy Miklóst és dr. Horváth Richárdot - a politikai függés lazulásának a jele. A lazulást folyamatosan visszafordítása érdekében erőlteti a Vatikán a kiközösítő határozat érvényesítését... Reálisan tervbe lehet venni a püspöki karra olyan hatások fokozását, amelyek következtében az a magatartás alakuljon ki náluk, hogy a Vatikán hitbéli kérdésekben vezetőjüknek ismerik el, de politikai kérdésekben saját belátásuk szerint döntenek. Az egyházak nemzetközi kapcsolatai (Vatikán, stb.) politikailag az egyházon belüli reakciót erősítik. Meg kell akadályozni, hogy a külföldi világszervezetek beavatkozzanak az egyházak belső életébe, különösen a világszervezetek az imperializmust kiszolgáló politikája ellen kell fellépni."

Az állam ekkor nyilatkozatot tettett közzé a püspöki karral, amelyben elítélték az ENSZ ötös bizottságának jelentését. A különbségtétel szorgalmazása - a Vatikán elfogadása hitbéli kérdésekben, ám elutasítása politikaiakban - mutatja azt a megoldást, amelynek segítségével a nemzeti egyház megteremtésére törekedtek. A Vatikán kiszorítása politikai kérdésekben azért is lényeges szempont volt ebben az időben, mert a keresztény értékrendre támaszkodó kereszténydemokrácia volt a legerősebb politikai irányzat Nyugat-Európában. A hazai kommunisták megítélésében az „imperializmus” - és ennek következtében a hazai „reakció” is - kereszténydemokrata színekben jelentkezett. Adenauert például - az egyik legjelentősebb kereszténydemokrata politikust - akkoriban szélsőjobboldali, revansista, már-már fasiszta államférfiként mutatták be a sajtóban, a rádióban. A belpolitikában 1956 tanulságait a hatalom egyházpolitikai szempontból sem hagyta figyelmen kívül. Éppen ezért meg kellett határozni a követendő új stratégiát. Az egyházak helyével, szerepével, a velük szemben tanúsított magatartással kapcsolatban a párton belül többféle nézet jelentkezett, ugyanakkor figyelemmel kellett lenni a társadalmi érzékenységre is. Ezért találkozunk folyamatosan megengedő és megtorló, igent és ugyanakkor nemet mondó egyházpolitikával. Az 1958-as jelentés harmadik része az állam és az egyházak közötti együttműködés elvi alapjaival foglalkozik. Június 16-án, Nagy Imréné kivégzésével a kommunista hatalom pontot tett a legnagyobb ellenfelével, saját belső ellenségével folytatott küzdelemre. Ezek után érthető a következő megállapítás: *„A szocialista építőmunka jelenlegi körülményei között az egyházak (első helyen a római katolikus egyház) jelentik népi demokratikus rendszerünk legnagyobb legális, szervezett ellenfelét."* Ebben föllelhetünk némi önmegnyugtatóra

valló törekvést is. Ha az egyház a legnagyobb legális (és ez a kifejezés fontos!) ellenfél, akkor elmondható, hogy az ország lakosságának döntő többsége a szocializmus mellé állt, s az ellenféllel való küzdelem már csak ideológiai természetű. A forradalom megtorlása után Kádárék végre szerették volna, ha legális ellenféllel folytathatnak ideológiai polémiákra szorító vitákat. A láthatatlan ellenséggel - nagyjából az országgal - szemben látható, és ami még fontosabb, kezelhető, szocialista szóhasználat: konstruktív és elvi ellenféllel akarták tenni az egyházakat. Már nem leszámolni kívántak velük, hanem éppen ellenkezőleg, segítségükkel végrehajtották az ország konszolidálását. Mint tudjuk, az egyház súlyos megpróbáltatásokkal, belső ellentmondásokkal terhelve, de kikerülte és túlélte ezt a csapdát. Nyilván valóságos fölismerések is hozzájárultak a párt részéről a helyzet megítéléséhez: „Mivel az egyházak a szocializmus körülményei között is hosszú ideig létezni fognak, szükséges a szocialista állam és a különböző egyházak közötti együttműködés. Szükséges az elvi alapokra helyezett együttműködés azért is, hogy az egyházak reakciós politikai szerepét ellensúlyozzuk, illetve politikailag hasznos állásfoglalásra és tevékenységre készítsük.” Hasznos tevékenységnek minősítették, amikor egyes papok kényszerből az újra-tévesztés mellett érveltek, illetve a mezőgazdasági termelés fokozására buzdítottak. Ez tökéletesen megfelelt annak az elgondolásnak: imádkozzon a nép, ha akar, de ne lázadjon. És ehhez a papoktól remélték segédkezet kapni. Ezáltal - ha sikerült volna a tervük - az egyházak, elsősorban a katolikus egyház hitelesítette volna a kádári politikát. Erre utal: „Tapasztalataink azt igazolják, hogy következetes egyházpolitikával ez [ti. az egyházak politikailag hasznos állásfoglalása és tevékenysége - E. L.] elérhető. Az együttműködés lehetséges, mert a szocialista állam iránti engedelmességre lehet szorítani az egyházakat a következő tényezők hatása alapján: a.) a társadalmi fejlődés törvényszerűségei hatnak bizonyos egyházi körökre is; b.) pártunk és kormányunk a dolgozók életkörülményeit javító politikája a hívő tömegek támogatását is bírja és ez lojális magatartásra készít bizonyos egyházi embereket; c.) az egyházak politikai állásfoglalás tekintetében nem egységesek... Az együttműködés elvi alapjait nyíltan és őszintén vállalni kell. Általában az egyházakban három fő politikai áramlat létezik. Az egyik és számunkra a legfontosabb, a szocialista államunkkal szilárdan együttműködő békepapok csoportja, amely számát és befolyását tekintve a legkisebb, kb. nyolc-tíz százaléka a lelkészeknek. A másik áramlat, amely nem képez aktív reakciót, de még elég távol áll tőlünk, jelentős reakciós befolyás is érvényesül rájuk, ez számszerűleg a legnagyobb, kb. a lelkészek 60-70 százalékát foglalja magába és a legtekintélyesebb csoport. A békepapokra támaszkodva meg kell nyerni ezt a csoportot egy sor politikai föladat támogatására, kivonva őket az egyházi reakció befolyása alól. A harmadik áramlat az aktív reakciósok csoportja, amely számszerűleg nem túl nagy, kb. 10-15 százaléka a lelkészeknek, de befolyása a papi körökben jelentős.” 1958-ban megkezdődött az 1950-es kikényszerített megállapodás fölülvizsgálata is, éppen azért, mert elvetették az egyházak totális megsemmisítésének gondolatát.

„Az állam az egyházakkal 1948-50-ben kötött egyezményeket helyes továbbra is fenntartani és nem módosítani. [Ez a magyartalanul fogalmazott megjegyzés elsősorban a szerzetesrendekre és az iskolákra vonatkozik. - E. I.] Tekintve azonban, hogy ezek az egyezmények több ponton nem fejezik ki eléggé érdekeinket, ne helyezzük túlságosan előtérbe az egyezményeket. [Már ekkor fölismerhető az a törekvés, amely az 1964-es vatikáni-magyar részleges megállapodással zárult, s tulajdonképpen 1990-ig meghatározta a hazai egyház mozgásterét, cselekvési szabadságát és annak irányát. - E. L.] Az egyházaknál történő tárgyalásoknál elsősorban a jelenlegi helyzetből kell kiindulni. Egyházpolitikánk nem jelentheti a vallásos ideológiával való kibékülésünket. Alkotmányunk szerint a vallás szabad gyakorlása és a vallásellenes propaganda szabadsága minden állampolgár elismert joga. A párt, állami és társadalmi szervek feladata, hogy harcoljanak a vallásos ideológia ellen. Mindezekből következően világosan álljon előttünk, hogy a szocializmus érdekében történő politikai együttműködés és a vallásos ideológia elleni szisztematikus harc ellentmondásokat szült. A szocialista állam végeredményben támogatja az ellenséges ideológiát hirdető egyházat, az együttműködés eredményeként az egyház politikailag támogatja ideológiai ellenfelét, a materialista államot. Ez az ellentmondás csak akkor nem okoz nagyobb megrázkódtatásokat, ha az egyházak kulcspozícióiban a népi demokratikus állam iránt lojálisán érző egyházi emberek vannak.” Az MSZMP KB ennek szellemében több határozatot hozott. Az Egyházügyi Hivatal éléről elmozdították addigi vezetőjét, Horváth Jánost és helyére Olt Károlyt nevezték ki. Döntöttek arról is, hogy az egyházi vezetőkkel kívánatos gyakrabban eszmecserét folytatni. Az ideológiai puhítással - hiszen a gyakoribb eszmecserék ezt jelentették - a Politikai Bizottság Münnich Ferencet bízta meg, a napi kapcsolatokban

miniszterhelyettesi rangban Aczél György kapta a feladatot. A munka azonnal megkezdődött. 1958-ban még mindig tartotta magát huszonhét olyan pap, akiket Mindszenty helyezett állásába. Kivétel nélkül valamennyiüket el kell távolítani - hangzott az utasítás, amelynek végrehajtását 1958. december 31-ével állapították meg. *„Újabb kulcspozíciókba haladó gondolkodású és lojális egyházi személyeket kell bejuttatni, főleg püspöki, püspökhelyettesi és esperesi tisztségekbe. A megüresedő püspöki és más vezető állásba kizárólag lojális egyházi emberek kerülhetnek.”* A manipulálás kifinomult módszereire, az ütést és simogatást egyaránt alkalmazó taktikára példa a *„hívő tömegek bevonása az egyházi reakció elleni harcba”*. *„Az egyházi reakció elleni harcnak mindig figyelembe kell vennie a hívő tömegek érzelmeit. A politikai leplezést kombinálni kell a helyes adminisztratív intézkedésekkel. Kerülni kell a durva, a hívő tömegek vallási érzelmét sértő módszereket. A megyei pártbizottságok és a megyei tanácsok, politikailag leplezzék le a reakciós papokat és püspököket a hívő tömegek előtt, mint a rendszer és a nép ellenségeit. Arra kell törekedni, hogy a hívők maguk kérjék a felsőbb egyházi hatóságokat a reakciós papok eltávolítására. Az Egyházügyi Hivatal, a Belügyminisztérium adjanak konkrét segítséget és adatokat a megyei pártbizottságok és tanácsok részére.”* Ezzel megfogalmazták azt a kettős manipulálást, amelyet a diktatúra ideje alatt mindvégig alkalmaztak: az egyházzal befolyásolták a híveket, a hívekkel pedig az egyházat. S a párt kívülről szinte láthatatlanul, áttételesen irányította ezt a manipulációt, amelynek eredményeként a papság és a hívek egymást rontanák és deformálnák a hatalom érdekei szerint. Münnich Ferentől és Aczél Györgytől, a két machiavellista főideológustól egyáltalán nem idegen elgondolás volt ez. A dokumentumból kiderül, hogy az Egyházügyi Hivatal, a Belügyminisztérium, illetve a párt- és tanácsi szervek szorosan együttműködtek. Az elmúlt évtizedekben a hazai egyházpolitikát befolyásoló egyik politikai személyes közlésében ezzel szemben azt igyekezett bizonygatni, hogy az Egyházügyi Hivatal semmit nem tudott a Belügyminisztérium egyházi ügyekkel megbízott osztályának tevékenységéről, így például az 1961-es letartóztatásokról is csak a hozzájuk fordult püspököktől hallottak. Ez a megállapítás a fenti dokumentum alapján nem állja meg a helyét. A Belügyminisztérium volt az ököl, az Egyházügyi Hivatal a simogató kéz, s mindkettőt ugyanaz a felső pártvezetés irányította. A Minisztertanács pártutasítás alapján határozatban mondta ki, hogy a vatikáni és a pápai enciklikákat, dekrétumokat, körleveleket és rendelkezéseket csak az Egyházügyi Hivatalnál való hivatalos bemutatás és jóváhagyás után lehet kihirdetni és végrehajtani. Ennek ismeretében föltételezhető, hogy az 1961. március 15-én kiadott püspökkari körlevelet például, amelyben a püspöki kar elítélte a februárban letartóztatott papokat, s a nyomozók a kihallgatások során foglyaik előtt hivatkozhattak rá: a saját püspökeik is elítélik őket - az Egyházügyi Hivatalban vagy Aczél György irodájában fogalmazták, és az esztergomi apostoli adminisztrátorral csak utólag írták alá. A körlevél stílusa, megfogalmazása pontosan illeszkedik a politikai dokumentumokhoz, ezért sokkal inkább tekinthető pártdokumentumnak, mint a püspöki kar körlevelének:

„A Püspöki Kar tudomást szerzett arról, hogy aktív szolgálatban lévő katolikus papok és szolgálaton kívüli szerzetesek ellen államellenes szervezkedésben való részvétel miatt eljárás indult. Ennek kapcsán a Püspöki Kar jövőbeni miheztartás végett a Tisztelendő Papságot az alábbiakban tájékoztatja:

A Magyar Katolikus Püspöki Kar híven az 1950-ben aláírt megállapodáshoz, a leghatározottabban ellene van bármilyen államellenes cselekedetnek. Minden egyházi személyt, vagy alkalmazottat, aki államellenes szervezkedésben részt vesz, vagy ilyen tevékenységet támogat, mint a magyar nép ellen vétőt, elítél. Nem engedhető meg, hogy felelőtlen elemek a katolikus egyházat - bármilyen formában is - államellenes politikai célokra használják fel. A Püspöki Kar nyomatékosan rámutat arra, hogy azok az egyházi személyek, kik nem elsődleges hivatásukat, a lelkek krisztusi szolgálatát teljesítik, hanem a Magyar Népköztársaság törvényeibe ütköző államellenes szervezkedést kezdeményeztek, vagy kezdeményeznek, illetve abban tudatosan résztvettek, vagy résztvesznek, bárhol is működjenek, bűnös tevékenységükkel a katolikus egyház kárára is cselekszenek. Sajnálatos, hogy az érintett személyek többsége az államhatalom részéről több alkalommal tapasztalt türelem és amnesztia ellenére újból okot adott arra, hogy ítélet alá kerüljön. Az egyházmegyéik Ordináriusainak eltökélt szándéka, hogy a jövőben határozottan fognak fellépni azon egyházi személyekkel és alkalmazottakkal szemben, akik az állam és a katolikus egyház törvényeit megszegve, hivatásukkal visszaélnék. A Magyar Katolikus Püspöki Kar úgy magát, mint a hazáját becsületesen szolgáló, törvényeit tiszteletben tartó katolikus papságot elhatárolni kívánja az ilyen felelőtlen egyházi személyeknek cselekményeitől és bízik abban, hogy a jövőben ki-ki a maga területén előfogja mozdítani a Magyar Állam és a katolikus Egyház között

kialakult jóviszonyt. A Püspöki Kar megkívánja, hogy a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Magyar Katolikus Püspöki Kar között kötött megállapodást minden egyházi személy és alkalmazott megtartsa."

Lehet-e csodálni, hogy az ilyen és ehhez hasonló eljárások megzavarták a katolikus híveket, és elbizonytalanították a keresztény közvéleményt. A párt feladattervet dolgozott ki a katolikus ifjúsági mozgalom, a papság és a fiatalok kapcsolatának fölszámolására is:

„Az egyházak az ifjúsággal kizárólag az iskolai hitoktatás keretében, a vonatkozó Minisztertanácsi határozatban előírtaknak megfelelően, valamint elsőáldozás, bérmlás és a konfirmáció keretében foglalkozhatnak. Az ifjúsággal való minden más foglalkozás (sport, vetítés, énekkar, iskolán kívüli hittan, stb.) megengedhetetlen."

Az 1961-es letartóztatásokat előrevetítik ezek a megfogalmazások, s az MSZMP Politikai Bizottságának határozata már az adminisztratív eszközök (rendőri eljárások) szükségességét is említi:

„Sokoldalú tudományos felvilágosító munkát kell végezni a materialista világnézet győzelme érdekében, ugyanakkor kíméletlen politikai harcot kell folytatni, szükség esetén adminisztratív eszközök igénybevételével is a klerikalizmus, a papi uralom törekvéseinek megsemmisítésére. " A belpolitikai és a nemzetközi helyzet a párt szempontjából 1958 végére némileg konszolidálódott. Kezdetét vette a hosszabb távú politikai elképzelések kidolgozása, miután Kádáréknak sikerült helyzetüket a több irányú belső és külső nyomással szemben megszilárdítani. Az 1958 végén a Központi Bizottság agitációs és propaganda osztálya által készített, a Politikai Bizottság elé terjesztett javaslat már három területre osztja az állam és az egyház viszonyának tárgyalását: 1. a klerikális reakció elleni harc; 2. az állam és az egyházak közötti viszony alakulása; 3. a vallásos világnézet leküzdésének főbb feladatai. A módszertani változtatás, amely a nyílt üldözés, a diplomáciai és az ideológiai munka elemeit egyaránt jelzi, a korábban sokkal sematikusabban kezelt téma árnyaltabbá válását mutatja. Kádárék meghirdették: az egyházat nem legyőzni, nem megszüntetni kell (mert nem lehet), hanem együttélésre kényszeríteni. Ennek azonban csak akkor van létjogosultsága, vallották, ha az a párt elképzelései szerint történik. A hármas fölosztás ennek érdekében jól szolgálta a papság, a hívek és általában a társadalom megosztását. A klerikális reakció elleni harc módszereit megfogalmazó részben a korábban is használatos kommunista állításokkal találkozunk:

*„A klerikális reakció vallási köntösbe bújt politikai reakció, s ezért az ellene folyó harc politikai harc. A klerikális reakció tevékenysége a legszorosabb összefüggésben van a nemzetközi imperializmus és a hazai ellenforradalmi reakció tevékenységével. A klerikális reakció célja a tőkés és földesurak hatalmának védelme, illetve a tőkés földesúri magántulajdon visszaállítása. Ezért a szocialista társadalmi rendszer és a klerikális reakció között kibékíthetetlen ellentét van." A megfogalmazás egyértelmű: ezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy a hitoktatás, a kirándulás, néhány ember baráti összejövetele, egyházi jellegű írárok olvasása olyan tevékenységnek minősült, amely ellen a politikai harc módszereivel léptek föl. A Belügyminisztérium pontosan ismerte a katolikus ifjúsági mozgalmak, az egyház belső életét, s bár tudták, az egyes csoportok és személyek között nincs, vagy csak felszínes a kapcsolat, céljuk pedig nem politikai, mégis úgy állították be, mintha az egész országot behálózó, a rendszer megdöntésére készülő összeesküvés nyomára bukkantak volna. A lakásokon tartott hitoktatás, baráti - keresztény szellemű - csoportok összejövetele, kirándulásai, sportprogramjai így öltötték veszélyes ellenség képét. Ennek az ellenségképnek rendeltek alá valamennyi, besúgással és nyomozással szerzett tény, s alakult ki a majdan elkövetkezendő nagy letartóztatási hullám koncepciója. Másrészt a párton belül folyó hatalmi harcban egyes csoportoknak érdekük volt a fenyegetettség érzésének fönntartása. A dokumentum ezért hivatkozik az 1956 októberében alakult keresztény pártokra, amelyek működését Mindszenty személyével kötötték össze. Meg kell jegyezni, hogy a keresztény pártok, így például a Keresztény Front, amely valóban pártként működött az 1956-os forradalom néhány napja alatt, tényleges politikai aktivitást nem fejtett ki, s a Keresztény Front továbbra is az maradt, ami korábban volt: a társadalomfejlődés lehetséges útját elméleti síkon megfogaimazó szűk társaság. Mindez, s a párton belüli bizonytalanság tette lehetővé a klerikális reakció rémének elhatalmasodását a párt szemében: *„Az ellenforradalom idején a klerikális reakció gyorsan talpraugrott, mivel még nem semmisült meg és nem szenvedett döntő vereséget. Megkísérelte az egyházakat az ellenforradalom szolgálatába állítani. Az ellenforradalom alatt azonban a reakciós erőknek nem volt elég idejük ahhoz, hogy a népi demokratikus rendszerünk elleni támadásukat teljes egészében kibontakoztassák és az egyházat politikai és vallási kérdésekben mozgósítsák az ellenforradalom mellett. Mindszenty fellépése és a különböző keresztény pártok**

szervezése azonban azt jelezte, hogy a klerikális reakció programszerűen szervezi erőit népi demokratikus rendszerünk elleni általános támadásra. Az ellenforradalom fegyveres leverését követő hónapokban a klerikális reakció nem vonult vissza-, politikailag inzultálta az állammal lojális, a dolgozó néppel együttérző papokat és felszámolta az egyházi békemozgalmat. Ehhez jelentősen hozzájárult az az opportunista, jobboldali revizionista felfogás, amely az egyházak helyzetének megítélése, az állam és az egyházak jövőbeni viszonyának megítélése körül alakult ki. [...] „A nemzetközi imperializmus a klerikális reakción keresztül is megpróbálta zavarni az ország társadalmi és politikai konszolidálását. Ebben a nehéz gazdasági és politikai helyzetben a klerikális reakció zavarkeltő, támadó akciót indított a munkás-paraszt hatalom ellen. Ez mindenekelőtt a hitoktatás területén bontakozott ki kézzelfogható formában. Lelki és fizikai terrort alkalmaztak azokkal a tanulókkal szemben, akik nem akartak hittanra járni. Befolyásuk kiszélesítése érdekében sokrétű politikai agitációba kezdtek a tömegek között. Mindezekon túl, az egyházakban meghúzódó reakciós erők külföldi elvbarátaik támogatását élvezve, államellenes összeesküvést szerveztek, kémkedtek, valutáztak.”

A rendelkezésre álló adatok felhasználásával megteremtették a klerikális reakció közvetlen fenyegetésének koncepcióját.

„Napjainkban az egyházi reakció illegalitásban van. Reakciós politikai tevékenységét azonban nem szüntette meg. Módszereire jellemző, hogy egyaránt kihasználja a legális és illegális lehetőségeket, valamint maximálisan támaszkodik az egyházak nemzetközi kapcsolataiban rejlő lehetőségekre. Jelentős aktivitást fejt ki elsősorban az ifjúság és a nők között és minden eszközzel igyekszik megfojtani az egyházon belüli lojális gondolkodást.”

A Vatikánról megállapítják: közismert ellensége a Magyar Népköztársaságnak. Ezáltal a fenyegető veszélyt nemzetközi méretűvé növesztették. „A Vatikánnal együtt a nemkatolikus egyházak nemzetközi szervezete, az Egyházak Világtanácsa is reakciós propaganda hadjáratot folytat rendszerünk ellen. Az Egyházak Világtanácsa, amelyet a nyugatnémet atompüspökök irányítanak, védelmébe veszi a népi demokráciaellenes erőket és rágalmazza azokat az egyházi vezetőket, akik az állammal való jó viszonyra törekednek. Az Egyházak Világtanácsának sötét szerepe volt az 1956-os magyarországi ellenforradalom előkészítésében.”

A többirányú taktika az alsóbb pártszervezetekben még ismeretlen volt, s zavarokhoz vezetett. Sokan ugyanis összekeverték a klerikális reakció ellen folytatandó politikai tevékenységet a vallásos világnézet elleni ideológiai harc módszereivel. Ezért a dokumentum pontosan megfogalmazza a klerikális reakció elleni politikai harc irányelveit, amelyek közül nem hiányzik az adminisztratív eszköznek nevezett letartóztatás módszere sem:

„A klerikális reakció elleni politikai harc azonos a szocialista államunk minden politikai ellensége ellen folytatott harccal. Az ellene folyó harcban együtt alkalmazzuk az adminisztratív eszközöket a politikai leleplezéssel, felvilágosítással és meggyőzéssel. E harcban a nem vallásos dolgozó tömegeken túl be kell vonni a vallásos embereket és szocialista rendszerünkkel lojális lelkészeket is.”

Az egyházakat továbbra is súlyos helyzetbe hozták, amikor olyan választás elé állították, amely mindenképpen a belső megosztottságot idézte elő, ugyanakkor mindkét magatartás követésére logikus érveket lehetett fölhozni egyházi részről. Az „ahogy lehet” egyházi magatartás - miközben lehetővé tette az egyházi szervezet fönnmáradását olyan korban, amikor a környező országokban ennek még esélye sem volt - embereket állított egymással szembe, bizalmatlanságot szított és az állam stratégiai elképzeléseinek megfelelően ellentét alakult ki a behódolni nem hajlandó és a kompromisszumra hajló papság között.

„A szocialista országokban, így hazánkban is, az egyházak válaszút előtt állnak. Vagy az állammal való lojalitás útjára lépnek, mindenféle külföldi reakciós nyomás ellenére és ebben az esetben a hívők érdekeinek megfelelően cselekednek, vagy a munkásosztály hatalma elleni harc útjára lépnek, ami egyet jelent a vallásos emberek létérdekeinek elvetésével. Ebben az esetben, mint a nép alapvető érdekeivel szembeforduló reakciós erők, lelepleződnek, és elszigetelődnek a vallásos hívők tömegeitől.”

A hatalom kénytelen ugyanakkor beismerni, hogy tízesztendő uralma idején alig csökkent a vallás szerepe. Egyenesen arról beszéltek, hogy a vallásos párttagok többsége még küzd a saját tudatában meglévő vallásos eszmék maradványai ellen. „A meggyőzés és nevelés eszközeivel oda kell hatni, hogy a párttagok ne vegyenek részt vallási szertartáson és családjukat is ilyen szellemben neveljék. Kőrmeneteken a vallásos párttagok, sem vehetnek részt.”

Ez az idézet jól mutatja az általános helyzetet. A párt vezetői azonban fölismerték, hogy ezen csak hosszú évtizedekig tartó, szívós ideológiai munkával változtathatnak. Ezt az elképzelést állították szembe a balról jövő radikális és az általuk jobboldali opportunistának nevezett felfogással. Kimondták: a marxizmus-leninizmus és a vallásos világnézet között kibékíthetetlen az ellentét. A gyakorlatra vonatkozóan azonban másként fogalmaztak: „A hívő állampolgárok vallásos meggyőződése és a szocializmus építésének feladatai között a népen belüli ellentmondás egyik formája húzódik meg. Ez az ellentmondás tehát nem antagonisztikus jellegű. Ez az ellentmondás a szocializmus építése politikai, gazdasági és kulturális feladatainak megoldása közben, türelmes eszmei és politikai nevelés útján, fokozatosan feloldódik és megszűnik.”

Akkor, amikor a párt az állam és az egyház közötti együttműködést szükségesnek és lehetségesnek tartotta, s ezen nézet miatt a párton belül balról és jobbról is érték támadások, igen kényelmetlen volt számára - bel- és külpolitikai okok miatt egyaránt - az ellenálló egyház léte. Föl kell tételeznünk, nem mindenáron törekedtek rendőri beavatkozásra, ám előbb-utóbb mégis meg kellett ezt tenniük, hogy az egyház másik részét így megfélemlítve, vele valamiféle kiegyezésre juthassanak. Legszívesebben azt az utat választották volna, amelyet egy 1959- márciusi belső pártjelentésben így határoztak meg: „Az egyházak vezetői politikailag lépjenek föl az egyházi reakcióval szemben az állami és egyházi törvényeknek megfelelően.”

Időközben - XII. Piusz halálát követően - XXIII. János pápa került trónra. A magyar egyházat a hatalom fokozatosan el akarta szakítani a Vatikántól, ezért igen érzékenyen reagáltak XXIII. János pápának azon megnyilatkozásaira, amelyek az ázsiai szakadár, nemzeti egyházakra irányították a figyelmet.

„Megítélésünk szerint a Vatikán politikai támadásai most Kínából Vietnamba tevődtek át és e támadások fokozásával a jövőben számolni kell. Ezt bizonyítja többek között az a pápai levél is, amelyet ez év januárjában [1959 - E. I.] Dél-Vietnam katolikusaihoz küldött XXIII. János a Mária kongresszussal kapcsolatban. E levélben külön kitér a pápa a Vietnami Demokratikus Köztársaság területén élő katolikusok helyzetére, akik a pápa szerint "keresztény hitük megvallása miatt sokat szenvedtek". A levél végül így fejeződik be: "Tartsatok ki szándékaitok mellett bátorsággal és erővel, az Úr nem késlekedik sokáig valóra váltani ígéretét, hősiességtek jutalmaképpen". ”

Ebben az időben a magyar párton belül éltek olyan elképzelések is, melyek szerint Kínából érkező kommunista, tehát a Vatikánt megtagadó püspökök szentelnek majd olyan magyar püspököket, akik szintén vállalják a hazai egyház teljes elszakítását a Vatikántól. Ilyen papokat azonban nem sikerült találniuk, s a magyar hagyományok ismeretében képtelen gondolat volt, ezért tervüktől el kellett állniuk. XXIII. János pápasága fordulóponthoz jelentett az egyház életében, amely néhány esztendővel később a vatikáni-magyar kapcsolatokban is éreztette hatását. Előbb azonban a hazai egyháznak még nagy áldozatot kellett hoznia. A II. vatikáni zsinat 1959- januári bejelentése lezárta az 1870-es I. vatikáni zsinatot, s új kezdeményezéseket, napjainkig és még tovább meghatározó döntéseket és állásfoglalásokat eredményezett. XXIII. János pápa személye és főpásztori stílusa megváltoztatta az egyházzal sok helyütt addig festett kissé merev, egyoldalú képet. A szeretet pápája a kommunizmus ideológiai terjeszkedésének idején olyan fordulatot hozott, amelyre a kommunista vezetőknek is tekintettel kellett lenniük, s az események tükrében újragondolták addig folytatott taktikájukat. 1961 novemberében XXIII. János pápa közvetlen kapcsolatba lépett a Szovjetunióval, a II. vatikáni zsinat 1962. októberi megnyitását követően, 1963- március 7-én pedig fogadta Hruscsov leányát és vejét. Kezdetét vette az enyhülés korszaka, amelyre a kommunista országok és a Nyugat, valamint a Vatikán - más-más megfontolásból, de - egyaránt törekedett. Ebből a szempontból igen érdekes az MSZMP Politikai Bizottságának 1959. május 12-én hozott határozata. Ez részletesen elemzi Magyarország és a Vatikán viszonyát, az egyházban végbemenő változásokat, s érzékenyen reagál azokra. Természetesen nem gondolhatjuk, hogy a kommunista vezetők a II. vatikáni zsinat összehívásának valódi jelentőségét megértették volna. Saját osztályharcos elméletük frazeológiája szerint fogalmazták meg a céljaikat, s az ezekhez való igazodást.

„1. A jelenlegi pápa megválasztásával a világtatolicizmus élére olyan személy került, aki az eddig folytatott politika lényegének fenntartása mellett rugalmas taktikai módszereket próbál alkalmazni, mind nemzetközi, mind egyházpolitikai vonatkozásban. Az új taktika gyakorlatban történő megvalósítása a következőket jelentené:

a) A szocializmust építő országokkal szemben nem a nyílt és leplezetlen eddigi durva beavatkozási politikát folytatni, hanem tudomásul venni a történelmi valóságot, a népi demokratikus rendszerek

megdönthetlenségének tényét, és nem nagy jelentőségű engedmények árán helyreállítani a vatikáni és a népi demokratikus országokban élő katolikus egyházak közötti legális politikai kapcsolatokat. Ily módon megszilárdítani az egyház pozícióját a tömegek között, s ezzel gátat vetni az egyre inkább jelentkező egyházszakadás veszélyének. "

A Vatikán ebben az időben valóban hozzákezdett új politikai irányvonalának kidolgozásához. Ez majd Casaroli bíboros nevéhez fűződik, aki 1964-ben a magyar állammal - a közép- és kelet-európai kommunista országok közül elsőként - megkötötte a részleges megállapodást. A Vatikán számára elégséges tapasztalattal szolgált a szovjet rendszer fönnállásának negyven esztendeje, s a többi országban megélt tíz-tizenöt esztendő kommunista uralom. Világossá vált, hogy ezekben az országokban az egyház fölszámolására, vagy látszólagos engedélyezése mellett annak fölhasználására hatékony kísérleteket tettek a kommunisták. Az ateista, materialista ideológia évtizedek során, terrorral párosulva, hatást érhet el, s a helyi egyházak elbizonytalanodnak, hiszen a hatalom minden módon igyekezett meggátolni kapcsolattartását a világegyházzal, a Vatikánnal. Volt olyan ország - például Csehszlovákia -, ahol a katolikus egyház szinte teljesen a föld alá szorult, másutt - így Magyarországon - legálisan működhetett ugyan, ám a hatalom a legális kereteket megtartva igyekezett az egyházat cselekvésképtelenné, sőt politikájának eszközévé tenni. Ismét másutt - különösen Kínában és Vietnámban egyenesen elszakították a püspököket és papokat a Vatikántól, s olyan nemzeti egyházak jöttek létre, amelyekben kommunista megbízottak viselték a püspöksüveget. Bármely lehetőséget tekintjük is, a Vatikán aggodalommal látta a fejleményeket, s viszonylag hamar tudatosítania kellett, hogy igen nagy veszélyt jelent a taktikai szempontból eltérő, ám lényegét tekintve azonos kommunista politika az egyházra nézve. Ekkor fogalmazódott meg Rómában: ha kompromisszumok árán is, de - ahol és ahogy lehet - valamiféle kiegyezésre kell jutni a hatalommal. Hiszen így még mindig nagyobb az esély a keresztények és az egyház érdekeinek védelmére, mint ha oly keresztény nemzeteket, mint a lengyel, cseh és szlovák vagy akár a magyar, az 1950-es évek végén még beláthatatlan ideig uralmon lévőnek tűnő kommunista rezsimok prédájául hagyják. Fájdalmas és súlyos döntés volt ez, hiszen például a hazai ellenálló egyház fölszámolásával kellett fizetni érte.

„Az új taktika vatikáni hívei felismerik, hogy egyre nagyobb tömegek fordulnak el az egyháztól, a Vatikán reakciós politikájától, ami magában rejtje a későbbi egyházszakadás veszélyét s ezért megkísérlik új módon megerősíteni pozíciójukat a szocializmust építő országok tömegei között. Az új taktika alkalmazásának, a politikai lehetőségek felmérésének megbeszélése céljából a Vatikán meghívta a magyar, lengyel, csehszlovák és NDK püspökeit Rómába. Az új taktikának megvalósítása azt is jelentené, hogy a Vatikán politikájában nem kizárólagosan az Egyesült Államok merev erőpolitikáját hirdetné, figyelembe veszi a nyugati vezető kapitalista hatalmak között jelentkező ellentéteket és a kapitalista országokban élő hívő tömegek a béke és a szocializmus kérdésében változó, haladó álláspontját. "

Ekkor - 1959-ben - a magyar egyház tagjai, papok és püspökök több mint tíz esztendeje el voltak zárva a világegyházzal, a Vatikánnal korábban fönntartott kapcsolatuktól. A kommunista hatalom jó érzékkel ismerte föl, hogy a Vatikán valóban változtat politikáján, s a kommunista hatalom ennek tudatában nyeregben érezte magát. Annál is inkább, mivel a kiegyezésre való törekvés megegyezett Kádár János bel- és külpolitikailag egyaránt konszolidálódást erőltető politikájával, így tehát - egészen ellentétes álláspontokból kiindulva - mégis lehetősége adódott valamiféle közeledésnek. Ám míg a Vatikán ésszerű kompromisszumok és a keresztény emberek megmentése érdekében hajlott a tárgyalásokra, a hazai kommunista vezetők saját hatalmuk megszilárdításának egyik eszközét látták benne. Nem csodálkozhatunk azon, ha a Politikai Bizottság vatikáni meghívásra sem engedte ki a magyar püspököket, s ezt szinte magabiztosan tehette, nem kockáztatva vele a későbbi kiegyezést.

„ Grösz József és a magyar püspöki kar egyes tagjainak Rómába való kiutazását a Politikai Bizottság most nem tartja időszerűnek. Erről Grösz Józsefet az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke szóban értesítse azzal a kiegészítéssel, hogy a kiutazás megtagadását nem az ő személye iránti bizalmatlanság, hanem a Vatikán és a Magyar Népköztársaság között fönnálló abnormális viszony indokolja. A szóbeli választ írásban is Grösz József rendelkezésére kell bocsátani. Ajánlják neki, hogy a választ a Vatikánnal is közölje... "

A vatikáni irányvonal változását, a II. vatikáni zsinat előkészítését a párt dokumentum az amerikai hidegháborús politika változásaként fogta föl. Ez természetesen így nem igaz, ám tény, hogy a Vatikán politikája több vonatkozásban összefüggött az Egyesült Államok, illetve tágabban a Nyugat elképzeléseivel. Annak kommunistaellenes politikája a demokrácia, a személyi szabadság, a nemzeti

függetlenség elnyerése érdekében megegyezett a Vatikánnak a lelkiismereti-és vallásszabadság, az emberi méltóság visszaállítása érdekében tett erőfeszítéseivel.

2. *A pápa és politikai hívei taktikai elgondolásukat (néhány részletkérdéstől eltekintve) a gyakorlatban nem tudják teljesen érvényesíteni. Ennek oka, hogy a régi taktikai vonal hívei, akik meglehetősen szilárd politikai pozíciókkal rendelkeznek a Vatikánon belül, harcolnak az új taktika érvényesülésének megakadályozásáért. A régi, merev, reakciós vonal hatalmi pozíciójának erősségére jellemző bizonyíték a Szentszék legutóbbi dekrétuma, amelyben a katolikus hívőknek már azt is megtiltották, hogy a kereszténydemokrata baloldal képviselőire szavazzanak. A vatikáni sajtó és rádió az utóbbi időben feltűnő módon hivatkozik XII. Pius pápára, csaknem gyakrabban, mint a jelenleg uralmon lévő XXIII. Jánosra. Mindez azt mutatja, hogy a Vatikánon belül, a jelenlegi helyzetben követendő taktika kérdéseiben komoly nézeteltérések vannak. Említésre méltó, hogy a régi politikai vonal hívei mögött ott áll az amerikai külügyminisztérium. "*

Mindezek alapján a Politikai Bizottság rögzített néhány egyházpolitikai elvet, amelyek - kommunista szemszögből - figyelembe vették a változásokat, s azokat igyekeztek saját hasznukra fordítani.

„Egyházpolitikánknak továbbra is arra kell irányulnia, hogy a Vatikán és a magyar katolikus hierarchia közötti politikai kapcsolatokat lazítsuk. "

Ennek érdekében egyre gyakrabban kényszerítették az egyházi vezetőket a szocializmus mellett tett hűségnyilatkozatokra. Az egyháznak a hatalommal kiegyezni hajlandó, vagy annak - különféle okokból - behódoló részével kívánták megbüntetni az ellenálló papokat. Főadatul szabták, hogy - megfogalmazásuk szerint - az egyház vezetői és elsősorban az egyházi sajtó, kezdetben indirekt módon, de rendszeresen forduljon szembe a Vatikán reakciós, imperializmust védő, szovjet- és népi demokráciaellenes politikájával.

Az Új Ember akkor az egyetlen katolikus hetilap volt. A békepapi mozgalom lapját, a Katolikus Szót, az Állami Egyházügyi Hivatal hívta életre és támogatta. A Politikai Bizottság határozatából következően lehet arra, milyen nyomás nehezedett a lapra, annak szerkesztőire. Akkor, amikor az országban tíz- és tízezrek számára politikai tett, a kommunizmussal való szembenállás gesztusa is volt az Új Ember olvasása, a lap felelős vezetőit a Vatikán, a katolikus egyház elleni - körmönfont - támadások közlésére kényszerítették. A választás nem sokat engedett: vagy - sokak döbbenetére - vállalták a rájuk kényszerített cikkek közlését, ezért cserébe olvasóikat valamelyest tájékoztathatták, és eligazíthatták a sorok közé rejtett üzenettel, vagy azzal kellett számolni, az ÁEH egyszerűen betiltja a lapot. Ugyancsak a nyilvánosság kérdését érintette, hogy minden eszközzel igyekeztek a vatikáni sajtóval és rádióval szembeállítani a hazai katolikus orgánumokat. Ugyanakkor a párt fölismerte, hogy a magyar katolikus egyház és a Vatikán között még hosszú ideig semmi esélye sincs a szakításnak. A párt magabiztossága mindig félelemmel társult. Még a különféle okokból behódoló papokkal szemben is gyanúval - „kommunista éberséggel” - viseltettek:

„Az állammal lojális papokkal magatarásukhoz mérten differenciáltan kell foglalkoznunk. Bizonyos értelemben Grósz érsek is lojális, de közte és az olyan progresszív emberek között, akik pap létükre nyíltan a szocializmus mellé álltak, nagy különbség van. Még az ilyen papoknak se adjunk azonban lehetőséget arra, hogy az egyháznak tömegbázist szerezzenek, az egyház tekintélyét növeljék s ezért a tömegek közötti fellépésükre csak kivételesen nagyon fontos és szükséges esetben adjunk lehetőséget. "

A magyar püspöki kar vagy néhány tagjának meghívása a Vatikánba igen nagy fejtörést okozott idehaza: ha külpolitikai megfontolásokból engedélyezik az utazást, a belpolitikai cél rovására tehetik csak. Bizonyíték nincs rá, de joggal föltételezhetjük, a belpolitikai szempont volt az erősebb, s a korábban már jelzett vatikáni iránymódosításra nyugodtan támaszkodhatott a párt: ha a Vatikán valóban valamiféle kiegyezésre törekszik, nem csinál nemzetközi diplomáciai ügyet abból, hogy a magyar püspöki kar nem utazhat Rómába. Mint a dokumentum rámutat:

„A kiutazás engedélyezése elsősorban a Vatikán számára jelentene kedvező helyzetet: megszilárdíthatná a magyar katolikus hierarchiával az utóbbi időben jelentősen meglazult politikai kapcsolatokat. Az egyházi reakció - amely jelentős vereségeket szenvedett - aktivizálna és ha átmenetileg is, de magához térne, amit jelenleg azért sem szabad megengedni, mert a szélsőséges reakciósok és a centrum (püspöki kar) között jelentős harc bontakozott ki. "

Ekkor az egyházon belüli erőviszonyokat így látták:

„A magyar püspöki kar jelenlegi összetétele is a kiutazás ellen szól. A szélsőségesen reakciósok (pl. Shvoy Lajos, székesfehérvári püspök, stb.) minden további nélkül szeretnék kiutazni. A kormánnyal az együttműködést valló és megvalósító lojális püspökök (Grósz, Hamvas) félnek ettől az utazástól. A

Vatikánban ugyanis Grósz és Hamvast teszik felelőssé azért, hogy a magyar katolikus hierarchia politikája a kormánnyal való együttműködésre irányul. Hamvas püspököt elítélik a Szovjetunióban tett látogatásért. Grósz érsek ügyét 1958 őszén a Vatikánban különbizottság tárgyalta. A bizottság javaslata alapján a Vatikán kimondta, hogy nem adja hozzájárulását a Grósz által eddig követett politikához. Annak ellenére, hogy ezek az emberek bizonyos kérdésekben hajlandóak az állammal együttműködni, a Vatikánnal szembeni nyílt harcban nem lehet rájuk számítani."

Az egyház vezetői - amint a szöveg is utal rá - pozíciójuk és alkatuk alapján - különféle politikát folytattak. Grósz érsek vatikáni utazása valóban lehetővé tette volna, hogy az addig többé-kevésbé titkos utakon tartott kapcsolatok közvetlenné váljanak a vatikáni kongregációkkal, s a tárgyaló felek megerősítsék egymást a követendő magatartásban. - A „szocialista” országok pártvezetői ettől kezdve egyezteték vatikáni politikájukat: eszerint tisztában voltak azzal, az egyházak elszigetelése nem tartható fenn sokáig. Ebből azonban politikai hasznot akartak húzni. Az egyház és intézményeinek fönntartását évszázadokon keresztül földbirtokok jövedelméből biztosították. Magyarország hagyományosan mezőgazdasági jellegű ország volt, s ezt a középkortól kezdve földrajzi fekvése még inkább indokolta. A XX. század Magyarországot úgy érte el, hogy tovább élt a nagybirtokrendszer, s Trianon sem változtatott ezen. A harmincas évektől kezdve azonban egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az agrárgazdaság szerkezete elavult, a korábban már többször megkísérelt földreform következetes, a mezőgazdaság teljesítményét és a lakosság életszínvonalát egyaránt javító végrehajtása elkerülhetetlen. A katolikus egyházban is akadtak olyanok, akik világosan látták ezt, s figyelmüket a vidékre, a falusi lakosság gondjaira irányították. Az ő fölemelésükkel, életkörülményeik javításával képzeltek el az ország modernné formálását, hiszen ebben az időben már igen nagyok voltak Európa két része között a gazdasági, s ebből következően a társadalmi, kulturális, politikai különbségek. A harmincas években bontottak szárnyat a katolikus agrárfújású mozgalmak, amelyeknek célja a falusi ifjúság fölkészítése volt a változások, a földosztás utáni intenzív farmergazdaságra. Egyes vélemények szerint az egyházi birtokok Mária Terézia óta nem működtek rentábilisan (mások szerint a nem kellően irányított és felügyelt gazdálkodási rend volt az oka ennek), s a főpapok között is akadtak már olyanok, akik fölismerték az átalakítás szükségességét. Ez a korszerű folyamat nem bontakozhatott ki szerves módon, mert megszakította a háború, azt követően pedig a magyar politikai, társadalmi élet kényszerpályára került. A földosztást a kommunisták hajtották végre, amelyet kétszer is erőszakos tétesítés követett. Az egyházaktól nemcsak földbirtokait vették el, hanem azokat az intézményeket is, amelyeket addig fönntartott. Így a katolikus egyház is mindenféle anyagi alap nélkül maradt, s bár visszaszorították, a püspökségek, plébániák, templomok, műemlék épületek üzemeltetése és karbantartása jelentős összegeket igényelt. A korábbi megállapodás alapján az egyházak államsegélyből éltek. Már az elnevezés is mutatja, az állam anyagi vonatkozásban is teljesen megkötötte a felekezetek kezét és kiszolgáltatottá tette őket. Évente döntött az MSZMP Központi Bizottsága az Állami Egyházügyi Hivatal előterjesztése alapján a következő évben az egyházaknak és felekezeteknek juttatandó államsegély összegéről. A támogatás mértékét folyamatosan csökkentették, s úgy tervezték, 1969 januárjával megszüntetnek mindenféle állami segélyt. (Később, éppen az időközben megkötött részleges megállapodásnak is köszönhetően, módosítottak ezen.) 1959. október 27-én a Politikai Bizottság a következő előterjesztést fogadta el:

„A Központi Bizottság Titkársága 1957. július 5-i határozatával hozzájárult ahhoz, hogy az állam és egyházak között létrejött korábbi egyezmények alapján esedékessé vált államsegély-csökkentést oly módon kell végrehajtani, hogy a csökkentéssel azonos összegű államsegélyt kell biztosítani az egyházaknak. A határozat azt is kimondta, hogy minden évben meg kell vizsgálni, hogy a rendkívüli államsegély további folyósítása politikai szempontból indokolt-e. A határozat arról is intézkedett, hogy a rendkívüli államsegélyt legkésőbb 1964. január 1-ig lehet folyósítani, 1964. január 1-jével az államsegélyt 75%-kal kell csökkenteni és 1969. január 1-től az egyházakkal kötött eredeti egyezményeknek megfelelően az államsegélyt meg kell szüntetni. ”

Az állam látszólag méltányosan járt el az egyházakkal szemben, hiszen a kemény pénzügyi feltételeket - amelyek az egyház, a papok mindennapi életének fönntartásához elengedhetetlenek voltak, jótékonyan tetsző gesztussal enyhítette. Lényegét tekintve anyagilag megszarolt helyzetben élt az egyház, és a zsarolás mikéntje - a pénzügyi juttatások csökkentése vagy növelése - attól függött, hogy a hatalomnak éppen milyen tervei voltak az egyházzal. Ez kitűnik a határozat további részéből:

„Az egyházak és felekezetek vezetői azzal a kéréssel fordultak az Állami Egyházügyi Hivatalhoz, hogy biztosítsa a kormány az 1960-as évre is az 50 %-os rendkívüli államsegélyt. Az Állami Egyházügyi

Hivatal - mérlegelve az egyházak jelenlegi helyzetét - politikailag indokoltnak látja, hogy a rendkívüli államsegély még az 1960-as évre teljes egészében folyósításra kerüljön. Az államsegély csökkenése jelenleg az Állami Egyházügyi Hivatal megítélése szerint azzal a veszéllyel járhat, hogy a csökkenés egyrészt az egyházak fokozott támogatására serkentené a hívő lakosságot és ezáltal a lakosságnak az egyházakhoz való kapcsolata erősödne, másrészt a rendkívüli államsegély csökkenése vagy megvonása az állam és egyház viszonyában bizonyos romlást okozna, ami jelenleg nem lenne kívánatos."

A politikai megfontolások az egyház megnyerését célozták anyagi téren is, alig rejtegetett álságos módon: előbb mindent elvettek, majd a csekély anyagi juttatás ellenében kompromisszumokat követeltek. Ebben az időben már világosan kirajzolódtak az egyházon belüli erővonalak, s a hatalom ilyen módon is távolítani kívánta egymástól a más és más fölfogást valló, s azoknak szellemében cselekvő egyházi erőket. Nehezítette az anyagi zsarolással szembeni ellenállást, hogy az állam megakadályozta külföldi segélyek bejuttatását az országba, vagy ha tett is kivételt, szigorúan ellenőrizte, sőt meghatározta a pénz fölhasználásának módját. Így például a mutatóba meghagyott egyházi gimnáziumok fejlesztését sem engedélyezte külföldi pénzen, s a meglehetősen mostoha körülmények fönntartásától remélték az ezekben az iskolákba jelentkezők számának csökkenését. Ez azonban nem következett be, ellenkezőleg, a szülők nyílt fenyegetésének megszűntével a jelentkező diákok száma folyamatosan nőtt. A Belügyminisztérium ekkor már hosszú ideje pontosan ismerte az egyházon belül folyó eseményeket, nyomában volt az ifjúsági mozgalmaknak. Amikor például egy csoport kirándulni indult, az erdőt ellepték a figyelő, fényképfelvételeket készítő nyomozók. Pontos adatokkal szolgáltak az egyházi csoportokba beépült belügyi megbízottak, vagy a majdnem mindenütt jelen lévő besúgók is. Ám fordított helyzetre is akadt példa: megtörtént, hogy magas rangú rendőrtiszt figyelmeztette a fiatalokat és vezetőiket, hogy ne járjanak össze, mert a rendőrség nyomoz utánuk. A hatalom arra várt, hogy politikai szempontból mikor érkezik el a számára legalkalmasabb pillanat az ellenálló egyházzal való leszámolásra. A katolikus egyházat alapvetően a politikai megosztottság jellemzi, állapította meg a Politikai Bizottság 1960. március 1-jei határozata:

„A népi államunkhoz való viszony és a nemzetközi politika főbb kérdéseinek megítélésében a katolikus egyházon belül már a korábbi években különböző irányzatok alakultak ki. Az ellenforradalom leverése óta alkalmazott egyházpolitikánk erőteljesebb lökést adott ennek a differenciálódásnak."

A püspöki karra valóban nagy nyomás nehezedett. A Vatikán kifogásolta azokat az egyházi döntéseket, amelyek megítélése szerint az indokoltnál nagyobb mértékben engedtek az államnak, ugyanakkor szükségesnek tartotta az ésszerű kompromisszumokat. Nem volt könnyű azonban fölismerni, hol húzódnak a kényes egyensúly határai. Másfelől az ellenálló egyház tagjai valóban ostromolták püspökeiket, kitartásra buzdítva őket, ugyanakkor szemükre vetették, hogy magatartásukkal elárulják az egyházat. A szemináriumokból eltávolított papnövendékek fölszentelésére hivatalban lévő püspök nem, vagy csak elvétve vállalkozott, s ezért jutott nagy szerep a már hosszú ideje visszavonultan élő Zadravec István tábori püspöknek. Kirajzolódtak a földalatti egyház körvonalai. Ekkor már világossá vált, hogy ez a helyzet sokáig nem tartható fenn, előbb-utóbb szakításra kerül sor. Ehelyett azonban a hatalom avatkozott be, a tények alapján inkább külpolitikai, mintsem belpolitikai megfontolásokból. A belpolitikai helyzet csupán „jó" háttérrel adott az 1961-es letartóztatásokhoz, ezáltal megnyitva az utat a Vatikánnal folytatott puhatolózó tárgyalásoknak. Amikor XXIII. János pápa néhány kérdésben valóban szembefordult a nyugati hatalmakkal, a kapitalista országokon belüli politikai ellentétek elmélyítése a kommunista országok számára fontos taktikai lépés volt. Az 1960. március 1-jei Politikai Bizottsági határozat már egyértelműen előre vetíti a várható fejleményeket, s az említett szempontból kiindulva az ellenálló egyházat politikai ellenségként tünteti föl. Azzal pedig a szocializmusban le kell számolni. *„A katolikus egyházon belül jelentős erőt képvisel az egyházi jobboldal. A katolikus papságnak kb. 25-30 százalékát teszi ki és több egyházmegyében (Fejér, Győr, Szombathely, Kalocsa, Pécs) a püspökök közvetlenül, vagy közvetett módon irányítják. Az egyházmegyék, többségében a kulcspozíciók 50-55 százalékát kezében tartja. Az egyházi jobboldal jelentős szervezeti bázisát adják a felosztatott szerzetesrendek volt tagjai. Többségük a katolikus egyház alkalmazásában van, emellett nagy számban vannak állami kórházakban és rendelőintézetekben, ahol igen aktív tevékenységet fejtenek ki, igyekeznek az egyház befolyását növelni. Az egyházi jobboldal politikai magatartását jellemzi, hogy tartózkodnak az államunk és kormányunk politikájával szembeni nyílt, reakciós fellépéstől. Az az álláspontjuk, hogy a jelenlegi körülmények között nem időszerű a kormánypolitikájával szembeni nyílt fellépés. Ellenséges*

megnyilatkozásaik főleg illegálisak. Nyilvános szereplésüket egyrészt tartózkodás jellemzi, másrészt bizonyos fokú alkalmazkodás abból a célból, hogy megzavarják az alsóbb állami szerveket az egyházi személyek politikai megítélésében. A püspöki kart igyekeznek rávenni arra, hogy a kormánnyal szemben politikai magatartásuk legyen negatív, vagy amennyiben ez nem lehetséges, akkor a politikai passzivitás álláspontjára helyezkedjenek... A reakciós politikai klerikalizmusnak egyik fő taktikai, politikai vonala a Vatikán melletti politikai kiállás, a Vatikánhoz való politikai hűség erősítése a papságban. Fel kell figyelni arra is, hogy a katolikus egyház jobboldali erői és a nem katolikus egyházakban lévő jobboldali erők közelednek egymáshoz. Az egyházi jobboldal megnyilatkozásai a tömegek, előtt döntően vallási jellegűek. Nagy erővel dolgoznak azon, hogy a vallásos ideológiát minél jobban terjesszék és elmélyítsék a tömegekben. Változatos módszereket alkalmaznak a hitélet elmélyítésére. Céljuk, hogy a tömegekre gyakorolt világnézeti befolyásukon keresztül erősítsék politikai pozíciójukat. "

Az egyházi jobboldal kifejezés használata már jelzi, hogy politikai szempontból ítéli meg a hatalom az ellenálló egyházat. A fenti szövegből kitűnik, megteremtették annak koncepcióját, hogy a hitélet gyakorlása és elmélyítése csak leplezi a valódi célt: a fennálló hatalommal szembeni ellenállást. Ügyüket összefüggésbe hozták más, egyházon kívüli, jobboldalinak minősített csoportokéval, személyekével. A jelentés további része még egyértelműbben mutatja, minden készen áll a nagy akcióra. Arra is kitér, hogyan kell eljárni ilyen esetekben. Szinte titokban, de mindenképpen a nagy nyilvánosság kizárásával kell megtörni az ellenálló egyházat. Mennyire más eljárás ez, mint a Mindszenty-per idején, amikor a cél szándékoltan a minél nagyobb nyilvánosság biztosítása volt. „Az egyházi jobboldal elleni harcban, az eddig alkalmazott módszerek összefoglalásaként [!], az alábbi irányelveket kell követni:

a) Azok ellen az aktív reakciós papok ellen, akik nyílt, vagy burkolt tevékenységet fejtenek ki államunkkal szemben, mind a politikai leleplezés eszközeivel, mind pedig adminisztratív rendszabályok alkalmazásával fel kell lépni...

c) A helyi és egyéni jellegű reakciós fellépésekből nem szabad országos ügyet csinálni. Ezek ellen helyileg kell fellépni valamennyi illetékes szerv együttes elhatározása alapján. Nem szükséges, hogy a jelen körülmények között a sajtó országosan foglalkozzék az egyes községeket érintő ilyen jellegű problémákkal...

e) Esetenként az egyes püspököket, vagy az egész püspöki kart is fel kell használni az egyházi jobboldal ellen. [Lásd az 1961. március 15-i körlevelet - E. L] Az egyházon belüli reakciós megnyilvánulásokkal szemben közvetlen állami beavatkozást csak elkerülhetetlen esetekben alkalmazunk."

Mint ahogyan a történelemben az események általában váratlanul következnek be, sokszor megmagyarázhatatlan módon éppen az adott pillanatban, ugyanígy a fősorakoztatott tények csak valószínűsítik, miért éppen 1961. február 5-e éjszakájára esett a választás az 1956-os forradalom leverésétől lassan érlelődő, többféle szempont hatására módosuló-alakuló egyház elleni támadás végrehajtására. 1963- március végén - az általános amnesztiával - a börtönbüntetésre ítélték legtöbbször szabadult, s titokban nemsokára megkezdődtek a vatikáni magyar diplomáciai tárgyalások, előbb Bécsben, majd Budapesten. 1964-ben pedig bejelentették a szocialista világon belül elsőként megkötött vatikáni-magyar részleges megállapodást.

*

A börtönviselt papok jó része kiszabadulása után - állami nyomás következtében - nem kerülhetett vissza egyházi keretbe. A rendőrség állandóan a nyomukban járt, fölkeresni sem volt tanácsos őket. A félelem, a gyanúsítgatások légkörében szinte ismeretlenül, barátoknál, rokonoknál, szociális otthonokban húzták meg magukat; legtöbbszörüknek még a templomi misézést is megtiltották. A letartóztatások jelentős része nem került nyilvánosságra; titokban zajlottak a perek is. Így lehetetlen volt nyomon követni, kinek mi lett a sorsa. Sokan haltak meg a börtönben, vagy az ott elszenvedett kínzások következményeképpen nem sokkal kiszabadulásuk után. A legtöbben azonban túléltek a börtönöket, s megérték azt az időt, amikor a nagy egyházüldözésről, személyes sorsukról már szabadon beszélhetnek. Az alábbi visszaemlékezések szereplői egy-egy nagy egyházzellenes letartóztatási hullám központi alakjai. *Endrédy Vendel* ciszterci főapátot akkor tartóztatták le - 1950-ben -, amikor a terror leginkább dühöngött Magyarországon. *Brusnyai József* teológiai tanárt 1950 augusztusában hurcolták el, a békepapi mozgalommal való szembenállása miatt. *Pálos Antal* jezsuita is még akkor - 1954-ben - került börtönbe, amikor az egyházat diktatórikus eszközökkel akarták

megszüntetni. A tizenhét éves börtönbüntetésből „csak” kilenc évet kellett leülnie. *Bulányi György* piarista annak a kisközösségi mozgalomnak volt vezető személyisége, mely a szorongattatás idején a megmaradást segítette. Bulányi páter 1950-től tíz esztendő telt börtönben. A visszaemlékezések további szereplői az 1961-es letartóztatás áldozatai. *Tabódy István* a Központi Hittudományi Akadémiáról eltávolított kispapokkal földalatti szemináriumot hozott létre, az államhatalom megítélése szerint többeket közülük titokban szenteltek föl. Tizenkét év börtönre ítélték. *Halász Piusz* a szigorú ciszterci rendi mozgalom elindítója, később mint az ellenálló egyház egyik szellemi vezetője lett az államhatalom gyűlölt ellensége. *Havass Gézái* a ciszterci ifjúsági mozgalom papi irányítójaként vonták felelősségre. *Máriás Lajos* jezsuita idejekorán fölismerte az üldöztetés veszélyeit. Nem akart külföldre távozni; hazájában vállalta a tíz esztendeji bujdosással járó megpróbáltatásokat. *Keglevich István* a nagymúltú Regnum Marianum fiatal papjaként került börtönbe. Ez volt az a mozgalom, melynek tagjait az ifjúság körében végzett lelkipásztori munkáért még 1975-ben is börtönbüntetésre ítélték. Sokan voltak olyan világiak, akik keresztény meggyőződésük miatt eleve szembekerültek a hatalommal, helyesebben, a hatalom szállt szembe azokkal, akik hitük, s az ezzel együttjáró értékrend szerint éltek tovább életüket a diktatúra uralomra jutása után is. *Hontváry Miklósa* ciszterci ifjúsági mozgalomban vállalt szerepével párhuzamosan részt vett a Keresztény Front munkájában is. Néhányan - szerzetesek és civilek - elméleti síkon hozzáálltak, hogy kereszténydemokrata alapokon kidolgozzák a társadalomfejlődés lehetséges változatát. *Dr. Gáldy Zoltán* egyike volt azoknak a fiatal értelmiségieknek, akik a kisközösségi mozgalmakban világi apostolkodásukkal őrizték a kereszténység erkölcsi erejét, a hit fényét.

A tanulmányban fölhasznált, illetve idézett dokumentumok a Politikatörténeti Intézet iratanyagában található. Valamennyi interjú 1991-1993-ban készült; Endrédi Vendel visszaemlékezése 1956 novemberéből való. A beszélgetések részletei vagy némileg változtatott szövegük az Új Ember című hetilapban és a Vigília című folyóiratban jelent meg.